

Αικατερίνη ΜΑΝΔΑΛΑΚΗ

Κριτικές παρατηρήσεις στην επιγραφή ICret I x (Ελτυνία) 2*

I. Αντικείμενο της παρούσης μελέτης αποτελεί πρώιμη επιγραφική μαρτυρία (ICret I x 2=Koerner 1993, no. 94=Nomima II, no. 80, περί το 500 π. Χ.) από την Ελτυνία, πόλη της αρχαίας Κρήτης¹. Η επιγραφική μαρτυρία της Ελτυνίας έχει ήδη αποτελέσει αντικείμενο μελέτης αρχαιολόγων, ιστορικών, γλωσσολόγων και ιστορικών του δικαίου. Αν και

* Θερμές ευχαριστίες απευδύνονται και από τη θέση αυτή στη Διευθύντρια του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου κ. Λυδία Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη (Ακαδημία Αθηνών) και στον καθηγητή Αρχαίας Ιστορίας κ. Άγγελο Χανιώτη (Oxford - Princeton) για τις εποικοδομητικές παρατηρήσεις τους και τις βιβλιογραφικές υποδείξεις τους.

1. Το τοπωνύμιο Ελτυνία δεν μαρτυρείται επιγραφικά. Ωστόσο, έχουμε μαρτυρίες του εθνικού Έλτυνιεύς σε επιγραφικές πηγές [ICret I x 2, στ. 2 Έλτυνιοῦσι; ICret IV (Γόρτυν) 206, 3ος/2ος αι. π. Χ., G2 Έλτυνιεύς; Milet I3 140 (περί το 259-260 π. Χ.)], στ. 36 Έλ{ευ}τυνιεύς-Έλτυνιεύς, πρβλ. ICret IV (Γόρτυν) 179 (περί το 183 π. Χ.), στ. 7 Έλτυναιεύς]. Κατά την ελληνιστική εποχή εμφανίζεται ο τύπος Έλτύνιος σε επιγραφικές πηγές που προέρχονται από περιοχές εκτός Κρήτης [SB 5273 (3ος αι. π. Χ.); IMagnesia 21 (μετά το 200 π. Χ.), στ. 3 Έλτύνιοι]. Η πιο πρώιμη αναφορά στην Ελτυνία ως πόλις με την πολιτική έννοια του όρου εμφανίζεται στην υπό συζήτηση επιγραφική πηγή, ICret I x 2, στ. 3 ἔς πόλιν. Βλ. σχετικά Guarducci 1935, 89 κ.ε.; Perlman 2004, 1160-1161; Σκουντάκης 2007, 47 κ.ε.

σώζεται σε αποσπασματική μορφή, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς αποτελεί, σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, ένα είδος “*code pénal*”². Πρόκειται για ψήφισμα των Ελτυνίων νομικού χαρακτήρα, στο οποίο προβλέπονται ποινικές ρυθμίσεις για κτυπήματα και πρόκληση σωματικών βλαβών με δύματα κυρίως ανηλίκους.

Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται η επανεξέταση και κριτική θεώρηση των ρυθμίσεων της επιγραφής, καθώς και η συγκριτική τους εξέταση με σχετικές νομοθετικές διατάξεις από άλλες κρητικές πόλεις, και συγκεκριμένα την Αξό (ICret II v 25, ICret II v 26), τη Λατώ (ICret I xvi 6) και τη Γόρτυνα (ICret IV 72 Col. II 2-45). Σε αυτό το πλαίσιο το ενδιαφέρον μας εστιάζεται στο ρόλο που διαδραματίζει η πόλις σε μια πρώιμη χρονική περίοδο στην απονομή δικαιοσύνης, στην ποινική καταστολή και, γενικότερα, στην οργάνωση της κοινωνίας και την απόκτηση ευνομίας μέσω της δημιουργίας γραπτής νομοθεσίας.

Παράλληλα, η μελέτη μας εκτείνεται σε όρους, οι οποίοι αφορούν κατά κύριο λόγο τη νομική ορολογία του κειμένου της επιγραφής, καθώς και την υφιστάμενη κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα της Ελτυνίας, και βρίσκονται πάντα στο επίκεντρο του ερευνητικού ενδιαφέροντος. Η ακριβής απόδοση του περιεχομένου των όρων αυτών δεν είναι εύκολη, δεδομένης της βραχυλογίας που χαρακτηρίζει τα πρώιμα νομοθετικά κείμενα της αρχαίας Κρήτης. Μια ακόμη απόπειρα ερμηνευτικής προσέγγισης του εννοιολογικού περιεχομένου των επίμαχων όρων θα βοηθήσει κατά τη γνώμη μας στην ορθή ερμηνεία των σχετικών νομοθετικών διατάξεων, στην αντικειμενική αξιολόγησή τους και την αποτίμησή τους ως ενός ενδιαμέσου σταδίου στη μακρά πορεία ιστορικής εξέλιξης του αρχαίου ελληνικού δικαίου.

II. Η επιγραφική μαρτυρία³:

[— —]ι.ο | αἰ δέ κα | κηρὶ | τροόσει | ἀποτ[ει]σεῖ | πέντε |
δαρκν[άς]· | αἰ δὲ κὴ ῥινὸς | αἶμα ῥυῆι [— —]

2. Van Effenterre - Van Effenterre 2000, 180. Πρβλ. Maffi 2003, 168.

3. ICret I x (Ελτυνία) 2=SEG II 509=Koerner 1993, no. 94=Nomima II, no. 80 (περί το 500 π.Χ.). Βλ. ενδεικτικά σχετική βιβλιογραφία: Ξανθουδίδης 1920, 75 κ.ε.; Comparetti 1927, 245-257; Guarducci 1931a, 218-226; Guarducci 1935, 91 κ.ε.; Latte 1968, 272-288; Koerner 1993, no. 94, 342 κ.ε.; Van Effenterre - Ruzé 1995, no. 80, 290-293; SEG XLV 1274; Gehrke 1997, 43 κ.ε.; Bile 1997, 113-122; SEG XLVII 1385; Hölkeskamp 1999, 107-109; Arnaoutoglou 1998, no. 32, 34; Σκουντάκης 2007, 47-65; Καράμπελας 2008, no. 175, 110-111.

- [— —] τοῖς Ἐλτυνιοῦσι· | αἴ κ' ἄρκει μάκας | ἀποτεισεῖ | δέκα
 δαρκνάς | ὁπὲ κ' ἄρκε[ι — —]
 [— —] ἀμερᾶν | αἴ κ' ἀνφείπη | ὕστερον δὲ μή· | κόσμον δὲ
 πράδεν | τὰν ἐς πόλιν | τιμὰν· | ὅτερος [— —]
 [— —] τὸν Φερημένον | Φὸν Φειπόν· | αἱ δέ κ' ἀλεκσόμενος
 π[α]ίηι | ἄνατον ἤμεν | τῷ ἀλεκσο[μένοι — —]
 5 [— —] τιμὰν· | κατιστάμεν | τὸν τροοσ[άν]τον. | [αἱ] δέ κ' ἀνῆρ
 τὸν πῆϊσκον παίηι | μὴ [— —]
 [— —] τον | ἦν ἀνδρηῖοι | ἦν ἀγ[έ]λα[ι] | ἦ συν[β]ολήτραι | ἦ 'πὶ
 κοροῖ | ἦ 'πὶ γῆο | η[— —]
 [— —] αἱ δέ κ' ἀγέ[λ]α[ος] | τὸν πῆϊσκον | ὄνη[δῆι] ἃ ἤγρται | αἱ
 ἐς καιρὸν ἤμ[εν — —]
 [— —] | κόσμος | γ[ι]γνόςκεν | ὁμνύντας | τὸν ἐπὶ πόλεως | τὸν τ'
 ἀν[— —]
 [— —] τρο[ό]σ[ηι] | ἀποτεισεῖ | πέντε δαρκνάς | ὁ[πὲ ν]ίν κα
 παῖσει· | α[ῖ] κα ι[— —]
 10 [— —]ι ἦ | παῖσει ἀποτει[σ]εῖ | [πέ]ντε δαρκνάς | ὁθά[κι]ς κα
 π[α]ίσε[ι] | η[— —]
 [— —]ς | πέντε δαρκνάς | [δο]σε[ῖ]· | αἱ δὲ | ὁ παθὼν | πανσα[— —]

Απόδοση στη νεοελληνική:

Ὅποιος κτυπήσει κάποιον με το χέρι, θα καταβάλει πέντε δραχμές· εἰάν τρέξει αἷμα ἀπὸ τὴ μύτη [...] γιὰ τοὺς/στους Ἐλτυνίους· ὅποιος κάνει τὴν ἀρχὴ μίας βίαιης συμπλοκῆς, θα καταβάλει δέκα δραχμές, ὅπου καὶ ἀν ἀρχίσει (ἡ συμπλοκή) [...] (ἐντός...) ἡμερῶν ἀπὸ τότε ποὺ θα γίνηι ἡ καταγγελία, ὅχι ὁμῶς ἀργότερα· ὁ κόσμος (ἢ οἱ κόσμοι ὡς σῶμα) νὰ εἰσπράξει τὸ πρόστιμο ὑπὲρ τῆς πόλεως. Ὅποιος ἀπὸ τοὺς δύο [...] ἐνῶ διατυπώνει τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ. Εἰάν κανεῖς κτυπᾷ ἀμυνόμενος, νὰ μὴν τιμωρεῖται ὅποιος ἀμύνεται [...] τὴν ποινὴ νὰ τὴν πληρώσουν (οἱ οἰκεῖοι) ἐκείνου ποὺ προξένησε τὸν τραυματισμὸ.

Εἰάν ἀνδρας κτυπήσει παιδί, νὰ μὴν [...] στὸ ἀνδρεῖον ἢ στὴν ἀγέλα ἢ στὴ συμβολήτρα ἢ στὸ χοροστάσι ἢ στὸ [...] Εἰάν μέλος τῆς ἀγέλας ἐξυβρίσει παιδί, νὰ ἰσχύουν οἱ γραπτοὶ νόμοι, ὅταν εἶναι ἡ στιγμή [...] οἱ κόσμοι νὰ αποφασίσουν ἀφού ὀρκιστοῦν, ὁ ἐπὶ τῶν υποθέσεων τῆς πόλεως [...] τραυματίζει νὰ πληρώσει πέντε δραχμές, ὅπου καὶ ἀν τὸν κτυπήσει. Εἰάν... ἢ κτυπήσει, νὰ καταβάλει πέντε δραχμές, κάθε φορὰ ποὺ κτυπᾷ [...] νὰ δίνει πέντε δραχμές. Εἰάν ἐκεῖνος ποὺ ἐπάθε τὰ πάντα (τὸ δῦμα;)...

III. Ιστορικό Πλαίσιο

Η μελέτη των επιγραφικών πηγών αποδεικνύει ότι ήδη από την πρώιμη αρχαϊκή εποχή στην Ελτυνία είχαν γίνει σημαντικά βήματα μετάβασης από τη φυλετική κοινωνία στην πολιτική με τη δημιουργία πάγιων πολιτειακών και κοινωνικών δεσμών. Βασικό ερώτημα στο οποίο καλούνται να δώσουν απάντηση οι ιστορικοί του δικαίου είναι αν η καταγραφή του δικαίου αποτέλεσε βασική προϋπόθεση για τη γένεση της πόλης κράτους ή αν ο γραπτός νόμος ήταν απότοκος της ύπαρξης ενός οργανωμένου, συγκεντρωτικού κρατικού μηχανισμού⁴. Η μελέτη σχετικών επιγραφικών πηγών από κρητικές πόλεις της αρχαϊκής εποχής συνηγορεί υπέρ της δεύτερης άποψης. Ο εισαγωγικός τύπος πολλών ψηφισμάτων από κρητικές πόλεις «ἄδε ἔφαδε πόλι»⁵, «τάδ' ἔφαδε Λυκτίοισι»⁶, «τάδ' ἔφαδε τοῖς Γορτυνίοισι ψαπίδονσι»⁷ καταδεικνύει ότι αποτελούσαν απόφαση ενός συλλογικού οργάνου της πόλεως, της συνέλευσης των πολιτών⁸. Η συγκεκριμένη επιγραφή από την Ελτυνία φαίνεται να ακολουθεί την παράδοση αυτή, αν δεχθεί κανείς την αποκατάσταση του κειμένου που προτείνουν οι εκδότες της επιγραφής «[τάδ' ἔφαδε] τοῖς Ἐλτυνιοῦσι»⁹.

Σε ό,τι αφορά την πολιτική οργάνωση της Ελτυνίας, οι διατάξεις της επιγραφής σκιαγραφούν ένα σχήμα εξουσίας ανάλογο με αυτό που επικρατούσε στις άλλες κρητικές πόλεις την ίδια εποχή. Από επιγραφικές πηγές προκύπτει ότι τρία ήταν τα βασικά πολιτειακά όργανα των περισσότερων κρητικών πόλεων: ο δεσμός των κόσμων, η βουλή (βολά/βωλά στις πηγές), και η συνέλευση των πολιτών (η οποία εμφανίζεται στις πηγές ως ἀγορά, ἐκκλησία, κοινόν, δᾶμος/δῆμος)¹⁰.

4. Hölkeskamp 1992, 94 κ.ε.; Hölkeskamp 1994, 143 κ.ε.; Hölkeskamp 1999, 270-273.

5. Demargne - Van Effenterre 1937, 333-348=Meiggs - Lewis 1988, no. 2=Koerner 1993, no. 90=Nomima I, no. 81 (650-600 π. X.).

6. Van Effenterre - Van Effenterre 1985, 157-188=SEG XXXV 991 B=Koerner 1993, no. 88=Nomima I, no. 12 (πρώιμος 5ος αι. π. X.).

7. ICret IV (Γόρτυν) 78=Koerner 1993, no. 153=Nomima I, no. 16 (5ος αι. π. X.) Πρβλ. ICret IV (Γόρτυν) 162 (3ος αι. π. X.) και ICret IV (Γόρτυν) 181 (168/167 π. X.).

8. Για τα προοίμια των κρητικών ψηφισμάτων γενικότερα, βλ. Rhodes - Lewis 1997, 298-313; Σακελλαρίου 1999, 141 με σημ. 212; Ghinatti 2004, 95 κ.ε., 109-217, 230, 241 κ.ε., 272 κ.ε.

9. Crönert στο SEG II 509; Comparetti 1927, 248-249; Πρβλ. Guarducci 1931a, 221; Koerner 1993, 334; Bile 1997, 114; Hölkeskamp 1999, 107; Ghinatti 2004, 140.

10. Για την κοινωνική και πολιτική οργάνωση των κρητικών πόλεων βλ. κυρίως Willetts 1955; Willetts 1965; Petropoulou 1985; Link 1994; Chaniotis 1996; Chaniotis 1999; Μανδαλάκη 2004; Chaniotis 2005.

Η σημαντικότερη αρχή ήταν οι κόσμοι, οι οποίοι συγκέντρωναν το σύνολο της εκτελεστικής εξουσίας με ευρύτατες στρατιωτικές, οικονομικές, δηροσκευτικές και δικαστικές αρμοδιότητες. Παράλληλα, είχαν ενεργό ρόλο στη νομοθετική δραστηριότητα των πόλεων. Σε συνεργασία με τη βουλή προετοίμαζαν τις προτάσεις για τη συνέλευση των πολιτών, την συγκαλούσαν και προήδρευαν ως ανώτατοι άρχοντες. Σύμφωνα με φιλολογικές πηγές οι κόσμοι ήταν δέκα¹¹. Όμως, από επιγραφικές μαρτυρίες συνάγεται ότι ο αριθμός των κόσμων δεν ήταν σταθερός και ποίκιλλε από δύο έως δέκα κατά πόλεις και εποχές. Στις περισσότερες περιπτώσεις είναι ολιγώτεροι των πέντε¹², ενώ ολόκληρη η δεκάδα δεν μαρτυρείται παρά μόνο σε δύο, την Ιεράπυτνα¹³ και τη Γόρτυνα¹⁴.

Αν και οι κόσμοι αποτελούσαν συλλογικό όργανο, υπήρχε στοιχειώδης κατανομή των αρμοδιοτήτων ανάμεσά τους¹⁵. Στην υπό συζήτηση επιγραφική μαρτυρία ειδικότερα, οι κόσμοι εμφανίζονται να έχουν εκτελεστικές και δικαστικές εξουσίες¹⁶. Στο πλαίσιο αυτών των αρμοδιοτήτων, ο κόσμος ως εκπρόσωπος της πόλης αναλαμβάνει να εισπράξει το προβλεπόμενο πρόστιμο για την πόλη¹⁷. Συγχρόνως, οι κόσμοι ασκούν

11. Αριστοτέλης, Πολιτικά II 1272a 4-7; Έφορος, FGrHist 70 F 149 (=Στράβ. X, 4, 22 C 484).

12. Η αντωνυμία ὄτερος (=αττ. ὁπότερος) στην επιγραφή της Ελτυνίας (ICret I x (Ελτυνία) 2=SEG II 509=Koerner 1993, no. 94=Nomima II, no. 80, στιχ. 3: κόσμον δὲ πράδεν | τὰν ἐς πόλιν | τιμὰν· | ὄτερος [— —]) έχει οδηγήσει στη διατύπωση της ανεπιβεβαίωτης υπόθεσης ότι οι κόσμοι στη μικρή αυτή κρητική πόλη ήταν μόνο δύο, βλ. σχετικά Bile 1997, 116 με υποσημ. 13 και 14.

13. ICret III iii (Ιεράπυτνα) 9 (2ος αι. π. Χ.). Βλ. σχετικά Willetts 1955, 137-138, 144; Chaniotis 1992, 306 με σημ. 152; Guizzi 2001, 324.

14. ICret IV (Γόρτυν) 259 (2ος αι. π. Χ.). Πρβλ. ICret IV (Γόρτυν) 195 B (2ος αι. π. Χ.). Βλ. σχετικά Willetts 1955, 137-138, 144; Chaniotis 1992, 306 με σημ. 152; Guizzi 2001, 324 με σημ. 7.

15. Αυτό προκύπτει από τους προσδιορισμούς των μερικότερων αρμοδιοτήτων που ασκούσαν ως: πρωτόκοσμος, σταρταγέτας, κσένιος (ξένιος) κόσμος, κόσμος ίεροργός ή ίεροργός. Σχετικά με τις αρμοδιότητες των κόσμων βλ. κυρίως Willetts 1955, 103 κ.ε., 123 κ.ε., 136 κ.ε., 150 κ.ε., 167-169, 180 κ.ε., 194 κ.ε., 200 κ.ε.; Chaniotis 1996, 124 κ.ε., 130-120, 123-134, 136-139, 141 κ.ε., 150-151, 156, 158-159, 202 κ.ε., 210-213, 260 κ.ε., 313 κ.ε., 344 κ.ε., 356 κ.ε., 373 κ.ε., 390 κ.ε., 404 κ.ε., 417 κ.ε., 424 κ.ε., 443 κ.ε..

16. Βλ. σχετικά Koerner 1993, 348-349; Hölkeskamp 1999, 108; Papakonstantinou 2008, 83 κ.ε., κατά τον οποίο η συγκέντρωση εκτελεστικών και δικαστικών εξουσιών στα χέρια των ίδιων αξιωματούχων αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της απονομής της δικαιοσύνης κατά την αρχαϊκή εποχή.

17. ICret I x (Ελτυνία) 2=SEG II 509=Koerner 1993, no. 94=Nomima II, no. 80, στ. 3. Δεδομένου ότι οι κόσμοι αποτελούσαν ένα συλλογικό σώμα, αναφέρονται συχνά στις πηγές, όπως και στην προκειμένη επιγραφική μαρτυρία, με τον περιληπτικό ενικό «κόσμος». Βλ. σχετικά Koerner 1993, 348 και Papakonstantinou 2008, 84.

καθήκοντα δικαστή. Στην περίπτωση δίκης που αφορά αδίκημα για σωματική βλάβη οι κόσμοι, στο πλαίσιο των καθηκόντων τους, εκδίδουν δικαστική απόφαση ορκιζόμενοι (ὁμνύοντες)¹⁸.

Οι αναλογίες που παρατηρούνται μεταξύ της κοινωνικής πραγματικότητας της Ελτυνίας και αυτής άλλων κρητικών πόλεων είναι αξιοσημείωτες. Οι όροι πηῖσκος=παῖς, ἀγέλαος και ἀνὴρ, που χρησιμοποιούνται στην επιγραφή για να δηλώσουν ηλικιακές ομάδες, παραπέμπουν στην γνωστή και από άλλες κρητικές πόλεις κατάταξη των νέων σε ηλικιακές ομάδες, η οποία αποτελούσε σημαντικό στοιχείο της αγωγής στην αρχαία Κρήτη¹⁹. Έτσι, οι παραπάνω όροι μπορούν να συσχετισθούν με τους όρους ἄνηβοι ή ἄνοροι, ἐβίοντες, ἀγέλαοι, ἀπόδρομοι και δρομεῖς, που απαντούν σε άλλες κρητικές επιγραφές.

Στην επιγραφή της Γόρτυνος ειδικότερα, χρησιμοποιούνται αναφορικά με την ηλικία ανδρών και γυναικών που ανήκουν στην κατηγορία των πολιτών οι ακόλουθοι χαρακτηρισμοί ἄνεβος²⁰ (δηλαδή ἄνηβος αυτός που δεν έχει εισέλθει ακόμη στην εφηβική ηλικία) ή ἄνορος²¹ (δηλαδή ἄνωρος), ἐβίον²², ἐβίονσα²³ (δηλαδή ἡβῶν=έφηβος, ἡβοῦσα), ἐβίοντες²⁴,

18. ICret I x (Ελτυνία) 2=SEG II 509=Koerner 1993, no. 94=Nomima II, no. 80, στ. 8: κόσμος | γ[ι]γνόσκεν | ὁμνύντας. Η έκφραση αυτή και η διαδικασία στην οποία αναφέρεται παρέχει πολλές δυσκολίες. Σύμφωνα με μια άποψη ο δικαστής στις περιπτώσεις κατά τις οποίες παρέμεναν, μετά τις καταθέσεις των μαρτύρων, αμφισβητήσεις και σημεία διαφωνίας, έπρεπε συχνά να αποφασίσει ορκιζόμενος. Ο όρκος αυτός είναι κατά κάποιον τρόπο όρκος διαιτητού. Ο δικαστής ορκίζεται να εκδώσει μια δίκαιη απόφαση σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του αλλά και μέσα στο γενικότερο πνεύμα του νόμου, βλ. Papakonstantinou 2008, 113 και σημ. 32 και 116 σημ. 40. Πρβλ. Koerner 1993, 348; Gehrke 1997, 53 κ.ε.; Hölkeskamp 1999, 108. Η έκφραση ὁμνύντας γ[ι]γνόσκεν αντιστοιχεί στην έκφραση ὁμνύντα κρίνεν της μεγάλης επιγραφής της Γόρτυνος (ICret IV 72 Cols. I 11-12, 12-14, 21-24, 38-39, II 54-III 1, V 39-43, VI 51-55, XI 29-31). Βλ. σχετικά Περάκη – Φιοράκης 1973, σελ. 62 με σημ. 97, 63, 123-124; Bile 1988, 348-349 (όπου και σχετική προς το θέμα βιβλιογραφία); Chaniotis 2005, 186 με υποσημ. 50; Σκουντάκης 2007, 58; Papakonstantinou 2008, 112 κ.ε.

19. Βλ. σχετικά Chaniotis 1996, 126-128; Chaniotis 2005, 177 με υποσημ. 9 (όπου και σχετική προς το θέμα βιβλιογραφία), 178 με υποσημ. 10.

20. ICret IV (Γόρτυν) 72 (480-450 π. Χ.) Col. XI 19=Koerner 1993, no. 180=Nomima II, no. 40. Πρβλ. ICret IV (Γόρτυν) 14s 2 και ICret v (Αξός) 25 A 7 (3 ος αι. π. Χ.).

21. ICret IV (Γόρτυν) 72 Cols. VII 29-30, VII 54, VIII 46, 50= Koerner 1993, no. 174=Nomima II, no. 51.

22. ICret IV (Γόρτυν) 72 Col. VII 37= Koerner 1993, no. 174=Nomima II, no. 51. Πρβλ. ICret IV (Γόρτυν) 51= Koerner 1993, no. 139=Nomima II, no. 13.

23. ICret IV (Γόρτυν) 72 Col. VII 37, 41-42, 53= Koerner 1993, no. 174=Nomima II, no. 51.

24. ICret IV (Γόρτυν) 72 Col. IX 46-47= Koerner 1993, no. 177= Nomima II, no. 76.

ὀρίμα²⁵ (δηλαδή ὥριμος). Ὅπως προκύπτει από τις σχετικές διατάξεις, ἐβίονσα ἢ ὀρίμα θεωρεῖται ἡ γυναῖκα ἡ ἔχουσα ἡλικία δώδεκα ἐτῶν²⁶. Ἐχει διατυπωθεῖ ἡ υπόθεση ὅτι πιθανόν να συνέβαινε το αὐτό καὶ με τοὺς ἄρρενες²⁷. Φαίνεται ωστόσο πιθανότερο ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς εφηβείας γιὰ τοὺς ἄρρενες τοποθετεῖται στο δέκατο τέταρτο ἔτος²⁸ ἢ σύμφωνα με ἄλλη ἀποψη στο δέκατο ἑβδομο ἔτος τῆς ἡλικίας²⁹, μετὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ οἱοῦ οἱ νέοι εἰσέρχονται στὶς ἀγέλες³⁰.

Σύμφωνα με τὶς διατάξεις τῆς ἐπιγραφῆς ὁ ἄνηθος καὶ ἡ γυναῖκα δὲν εἶχαν τὴν ικανότητα νὰ υιοθετήσουν³¹ ἢ νὰ καταστούν μάρτυρες. Ἡ νόμιμη ἡλικία γιὰ τὴ διενέργεια ὀρισμένων νομικῶν πράξεων ἢ τὴ κτήση ὀρισμένων ιδιοτήτων προσδιορίζεται γιὰ τοὺς ἄρρενες με τὸν ὅρο δρομεύς³². Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς διατάξεις τῆς ἐπιγραφῆς στο σύνολό τῆς, οἱ δρομεῖς ἦταν ἐνήλικοι ἄρρενες οἱ οἱοῦ ἀνήκαν στὴν ἡλικιακὴ ομάδα ἀμέσως μετὰ τὴν εφηβεία, δηλαδή μετὰ τὸ δέκατο ἑβδομο ἢ μάλλον τὸ εἰκοστό ἔτος τῆς ἡλικίας, καὶ ἦταν αὐτεξούσιοι καὶ ικανοὶ γιὰ τὴ διενέργεια ὀρισμένων νομικῶν πράξεων. Συγκεκριμένα, προβλέπεται ἡ παρουσία τοὺς ὡς μαρτύρων γιὰ τὴ βεβαίωση νομικῶν πράξεων ἢ ἐκπλήρωσης υποχρεώσεων³³. Ἡ περιορισμένη δικαιοπρακτικὴ ικανότητα

25. ICret IV (Γόρτυν) 72 Col. VIII 39= Koerner 1993, no. 174=Nomima II, no. 51.

26. Πρβλ. ICret IV (Γόρτυν) 72 Col. XII 17-19= Koerner 1993, no. 174= Nomima II, no. 51: «ὁπυῖεθαι δὲ δυοδεκαῖετία ἔπρεῖλονα».

27. Περάκη – Φιοράκης 1973, 36; Cobetto Ghiggia 1999, 12 με σημ. 15, 13, 18.

28. Dareste – Haussoullier – Reinach 1894, 407.

29. Guarducci 1950, 150; Willetts 1955, 7.

30. Πρβλ. Ησύχιος s.v. ἀπάγελος· «ὁ μηδέπω συναγελαζόμενος παῖς, ὁ μέχρι ἐτῶν ἑπτακαίδεκα».

31. ICret IV (Γόρτυν) 72 Col. XI 18-19=Koerner 1993, no. 180=Nomima II, no. 40. Βλ. σχετικά Cobetto Ghiggia 1999.

32. Σὲ διάταξη τῆς μεγάλης ἐπιγραφῆς τῆς Γόρτυνος (ICret IV (Γόρτυν) 72 Col. VII 35-47= Koerner 1993, no. 174=Nomima II, no. 51) ἡ οἱοῦ ἀναφέρεται στο δίκαιο τῆς πατροιόκου γίνεται διάκριση ἀνάμεσα σὲ ἀποδρόμους καὶ δρομεῖς. Ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα σχηματίζει κανεῖς τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ ἀπόδρομος ἦταν νεώτερος τοῦ δρομέως. Ὁ ὅρος ἀπόδρομοι ἀναφέρεται στοὺς ἐφήβους οἱ οἱοῦ δὲν μετείχαν ἀκόμη στο ἀγώνισμα τοῦ δρόμου καὶ σὲ ἄλλες ἀθλητικὲς ἐκδηλώσεις. Σύμφωνα με τὸν Ἀριστοφάνη τὸν Βυζάντιο (Ευστάθ. Σχολ. στὴν Οδ. 8, 247 [1592, 58]: «ἐν Κρήτῃ ἀποδρόμους [καλοῦσι τοὺς ἐφήβους] διὰ τὸ μηδέπω τῶν κοινῶν δρόμων μετέχειν». Κατ' ἀντιδιαστολή, ὁ ὅρος δρομεῖς ἀναφέρεται στοὺς ἐνήλικους ἄρρενες οἱ οἱοῦ εἶχαν πρόσβαση στὰ γυμνάσια καὶ τὴ δυνατότητα νὰ φέρουν ὅπλα. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ δρόμου ὡς τεχνικοῦ ὅρου στο πλαίσιο τῆς ἀγωγῆς τῶν νέων στὶς κρητικὲς πόλεις βλ. Tzifopoulos 1998, 150 κ.ε.

33. ICret IV (Γόρτυν) 72 Col. V 51-54=Koerner 1993, no. 169=Nomima II, no. 49. ICret IV (Γόρτυν) 72 Col. I 39-46= Koerner 1993, no. 163= Nomima II, no. 6. ICret IV (Γόρτυν) 72 Col. III 17-22= Koerner 1993, no. 167= Nomima II, no. 32. ICret IV (Γόρτυν) 72 Col. XI 53-55= Koerner 1993, no. 166= Nomima II, no. 16. ICret IV

των δρομέων οδήγησε στη διατύπωση της υπόθεσης ότι οι δρομεῖς δεν είχαν ενσωματωθεί ακόμη πλήρως στην πολιτική κοινότητα και, ως εκ τούτου, διέδεταν περιορισμένα δικαιώματα και προνόμια³⁴. Αξιοποιώντας όλες αυτές τις πληροφορίες θα μπορούσε κανείς να ανασυνθέσει, αν και όχι με απόλυτη βεβαιότητα, το ακόλουθο σχήμα ηλικιακών ομάδων που αντιστοιχεί σε διαδοχικά στάδια εκπαίδευσης: ἄνεβοι ή ἄνοροι=ἀπάγελοι, τα παιδιά από 7-13 ετών, ἐβίοντες, οι ἔφηβοι από 13-17 ή 18 ετών, ἀγέλαοι, οι ἔφηβοι από 17/18-20/21 ετών, και δρομεῖς, οι νέοι από 20/21-30 ετών³⁵. Στο σχήμα αυτό μπορούν να ενταχθούν κατ' αντιστοιχία οι ηλικιακές ομάδες της επιγραφής της Ελτυνίας πηῖσκος=παῖς, ἀγέλαος³⁶ και ἀνήρ.

Οι ἄνθρωποι κάθε εταιρίας σχημάτιζαν ιδιαίτερη ομάδα κάτω από την ευθύνη ενός παιδονόμου και αμιλλώνταν με τα παιδιά άλλων ἐταιριῶν σε αγώνες και εικονικές μάχες³⁷. Μετά το 17ο ἔτος της ηλικίας τους οι νέοι εισέρχονταν σε ομάδες που λέγονταν ἀγέλαι. Στο πλαίσιο της εκπαίδευσής τους στις αγέλες, οι ἔφηβοι εκπαιδεύονταν στα όπλα, γυμνάζονταν καθημερινά με σκληρές σωματικές ασκήσεις και συνήθιζαν να υπομένουν τις στερήσεις και τις κακουχίες³⁸. Σε ορισμένες ημέρες οι αγέλες οργάνωναν εικονικές αλλά σκληρές μάχες, όπως παραδίδει ο Ἐφορος στον Στράβωνα και ο Ηρακλείδης ο Λέμβος³⁹. Με αφετηρία

(Γόρτυν) 72 Col. VI 31-36= Koerner 1993, no. 170=Nomima II, no. 54. Βλ. σχετικά Willetts 1955, 12; Lévy 1997, 34 κ.ε.; Tzifopoulos 1998, 153 κ.ε.

34. Tzifopoulos 1998, 155 κ.ε., 166-167.

35. Πρβλ. Gehrke 1997, 37 με σημ. 62.

36. Πρβλ. τον όρο ἀγελάται σε επιγραφή της Ελεούδερνας ICret II xii 26, (2ος αι. π. Χ.) και τον όρο ἀγέλαοι σε επιγραφή από τη Δρήρο ICret I ix 1=Chaniotis 1996, no. 7 (3ος αι. π. Χ.). Ο όρος ἀγέλα μαρτυρείται επιγραφικά από την αρχαϊκή έως και την ελληνιστική εποχή, βλ. Chaniotis 1996, 123, 128, 196-200, 208, 212, 278-279, 352 κ.ε. (όπου εξετάζονται οι σχετικές πηγές).

37. Ἐφορος FGrHist 70 F 149 (=Στράβων Χ, 4, 20 C 483). «τοὺς μὲν ἔτι νεωτέρους εἰς τὰ συσσίτια ἄγουσι [τὰ ἀνδρεῖα]...συμβάλλουσι <δ> εἰς μάχην καὶ οἱ ἐκ τοῦ αὐτοῦ συσσιτίου πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς ἕτερα συσσίτια».

38. Για την εκπαίδευση στις αγέλες και τις τελετές μύησης των εφήβων στην Κρήτη βλ. κυρίως Willetts 1955, 7-17; Link 1994, 21 κ.ε.; Chaniotis 1996, 18, 21 με υποσημ. 81 (όπου και σχετική προς το θέμα βιβλιογραφία), 122-128; Gehrke 1997, 37 κ.ε.

39. Ἐφορος FGrHist 70 F 149 (=Στράβων Χ, 4, 20 C 483): «τακταῖς δὲ τισιν ἡμέραις ἀγέλη πρὸς ἀγέλην συμβάλλει μετὰ αὐλοῦ καὶ λύρας εἰς μάχην ἐν ῥυθμῶι, ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς πολεμικοῖς εἰώδασιν· ἐκφέρουσιν δὲ τὰς πληγὰς τὰς μὲν διὰ χειρὸς τὰς δὲ καὶ δι' ὅπλων σιδηρῶν». Ηρακλείδης ο Λέμβος (Dilts, Exc. Polit. 15): «ἀδροίζονται δὲ ἀγέλαι τούτων (:παίδων), καὶ ἐφ' ἐκάστης ἄρχων γίνεται, ὃν καλοῦσιν ἀγελάτην, καὶ ἀδροίζει αὐτοὺς ὅπου θέλει καὶ ἐπὶ δῆραν ἐξάγει, καὶ τὰ πολλὰ κοιμῶνται μετ' ἀλλήλων, ποιοῦνται δὲ καὶ μάχας κατὰ νόμον πύξ τε καὶ ξύλοις, καὶ ὅταν συμβάλλωνται, αὐλοῦσί τινες αὐτοῖς καὶ κιθαρίζουσι». Βλ. σχετικά

τις μαρτυρίες αυτές ο Comparetti διατύπωσε την άποψη ότι ο όρος συμβολήτρα στην επιγραφή της Ελτυνίας αναφέρεται στον ειδικό τόπο αθλητικών ασκήσεων ή συνάντησης των νέων για την εκγύμναση του σώματος, την οργάνωση αθλητικών εκδηλώσεων και τις προαναφερθείσες στρατιωτικές ασκήσεις⁴⁰. Ωστόσο, δεν μπορεί αβασάνιστα να αποκλείσει κανείς και την άποψη της Guarducci, σύμφωνα με την οποία η συμβολήτρα, σε συσχετισμό προς τον όρο συμβολή (=συνεισφορά στα συσσίτια)⁴¹, ήταν ο χώρος στον οποίο γίνονταν τα κοινά συσσίτια για τις αγέλες⁴². Ο όρος ανδρήιον ή ανδρεϊον σε κρητικές επιγραφές χρησιμοποιείται κυρίως για να δηλώσει το ειδικό κτήριο στο οποίο ελάμβαναν χώρα τα κοινά συσσίτια⁴³. Η παρουσία ανηλίκων στα συσσίτια μαρτυρείται από φιλολογικές πηγές⁴⁴.

Στην εκπαίδευση για τη διάπλαση του σωστού πολίτη στις κρητικές πόλεις σημαντική θέση είχε η μουσική και ο χορός. Σε φιλολογικές πηγές γίνεται λόγος για ένοπλους χορούς (ένόπλιος ὄρχησις, πύρριχος) στην

Chaniotis 1996, 127 με υποσημ. 783; Gehrke 1997, 40 με υποσημ. 70 και 72. Βλ. επίσης Van Effenterre 1993, 7 κ.ε.; Για την άσκηση των εφήβων στην όπλομαχία, την τοξοβολία και τον ακοντισμό κατά την ελληνιστική εποχή βλ. Gauthier - Hatzopoulos 1993, ιδίως 68 κ.ε και Kah 2004, 82-90.

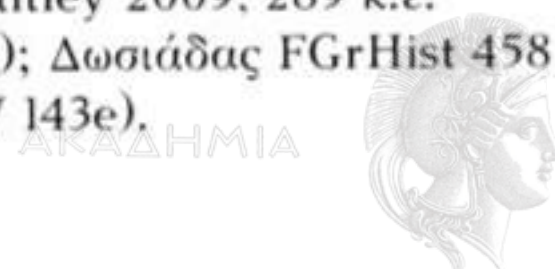
40. Comparetti 1927, 251; Gehrke 1997, 44 με υποσημ. 89; Chaniotis 1996, 127 με υποσημ. 783; Bile 1997, 117; Σκουντάκης 2007, 60-61. Η άποψη την οποία είχε διατυπώσει αρχικά η Bile 1988, 179 ότι η συμβολήτρα ήταν χώρος συναλλαγών και κατάρτισης συμβάσεων φαίνεται να έχει τα λιγότερα ερείσματα από όλες τις ερμηνευτικές εκδοχές. Ο όρος συμβολήτρα υπό την έννοια ειδικά διαμορφωμένου χώρου για σωματική άσκηση και αθλητικούς αγώνες δεν μαρτυρείται σε άλλες κρητικές πόλεις. Μαρτυρείται, ωστόσο, ο όρος γυμνάσιο (γ[υν]ασίο) σε επιγραφική πηγή της πρώιμης αρχαϊκής εποχής από τη Γόρτυνα [ICret IV 64, στ. 6], ο οποίος κατά τον Ferruti 2004, 283-294 συνηγορεί υπέρ της ύπαρξης γυμνασίου στη Γόρτυνα και πιθανώς και σε άλλες κρητικές πόλεις. Σε κρητικές επιγραφές εμφανίζεται επίσης ο όρος δρόμος που, από ό,τι φαίνεται, αντιστοιχεί στον όρο γυμνάσιον βλ. Tzifopoulos 1998, 150 κ.ε.

41. Guarducci 1931a, 224 με υποσημ. 10 και Guarducci 1935, 92. Προς επίρρωση των ισχυρισμών της Guarducci θα μπορούσε να αναφέρει κανείς επιγραφική μαρτυρία από την κρητική πόλη Γόρτυνα η οποία δημοσιεύθηκε το 1999 από τον Magnelli. Ο εκδότης της επιγραφής εκτιμά ότι η αποσπασματικά σωζόμενη λέξη [---]ν βολαι (στιχ. 6) της επιγραφής της Γόρτυνος παραπέμπει στον όρο συμβολή, για τον οποίο κάνει λόγο η Guarducci. Βλ. σχετικά Magnelli 1999, 145, 146 με υποσημ. 9, 147.

42. Guarducci 1931a, 224 με υποσημ. 10. Την άποψη της Guarducci ακολουθεί και ο Koerner 1993, 347 κ.ε. Πρβλ. και Van Effenterre - Ruzé 1995, 292, οι οποίοι ωστόσο δεν τάσσονται με σαφήνεια υπέρ της μιας ή της άλλης άποψης.

43. Δωσιάδας FGrHist 458 F 2 (=Αθήν. IV 143 a-d). Βλ. σχετικά Chaniotis 1996, 133; Gehrke 1997, 38 με υποσημ. 64 και 65. Βλ. επίσης Whitley 2009, 289 κ.ε.

44. Έφορος FGrHist 70 F 149 (=Στράβ. X, 4, 20 C 483); Δωσιάδας FGrHist 458 F 2 (=Αθήν. IV 143c); Πυργίων FGrHist 467 F 1 (=Αθήν. IV 143e).

Κρήτη κατά το υπόδειγμα των Κουρήτων, ενώ σε επιγραφικές πηγές βρίσκει κανείς αναφορές σε μουσικούς (χοροί)⁴⁵ και αθλητικούς αγώνες (δρόμοι)⁴⁶. Στην επιγραφική μαρτυρία της Ελτυνίας ο όρος χορός αναφέρεται μάλλον στον τόπο που είχε διαμορφωθεί για μουσικούς αγώνες (χοροί)⁴⁷.

IV. Οι διατάξεις της επιγραφής Αδικοπραξίες - Προβλεπόμενη διαδικασία

Πρόκειται για ψήφισμα νομικού χαρακτήρα των Ελτυνίων, στο οποίο προβλέπονται ποινικές ρυθμίσεις για κτυπήματα που είχαν ως συνέπεια την πρόκληση σωματικών βλαβών⁴⁸ με δύματα κυρίως ανηλίκους⁴⁹.

Το πνεύμα των ρυθμίσεων συνάδει με το νομοθετικό πνεύμα της εποχής. Οι αδικοπραξίες υπήρξαν από τις προτεραιότητες των αρχαϊκών νομοθετών, οι οποίοι είχαν προβεί στην ποινικοποίηση των πράξεων που γίνονται με τη χρήση βίας και αδικήματα που στρέφονται κατά της σωματικής ακεραιότητας ή κατά της περιουσίας⁵⁰. Οι αρχαϊκές ποινικές

45. Chaniotis 1996, 127 κ. ε. και υποσημ. 778, 779, 780, 781, 782, 783 (με αναφορά στις πηγές).

46. Chaniotis 1996, 127 κ.ε. και υποσημ. 778, 781.

47. Van Effenterre - Ruzé 1995, 290. Βλ. επίσης LSJ s.v. και Chantraine s.v. Πρβλ. προσέτι Reinach 1911, 390, ο οποίος, όπως έχει ήδη επισημάνει ο Chaniotis 1996, 189 υποσημ. 1156, εκλαμβάνει τον όρο χορός σε κρητική επιγραφή (ICret III iv (Ιτανός) 1, B 68-69=Chaniotis 1996, no. 5 B 68-69), ως τον ειδικά διαμορφωμένο χώρο για μουσικούς αγώνες (χοροί). Για τους ένοπλους χορούς στο πλαίσιο της εκπαίδευσης των νέων, πρβλ. υποσημ. 45.

48. Το ίδιο αντικείμενο, αδικοπραξίες που στρέφονται κατά της σωματικής ακεραιότητας, έχουν δύο ακόμα επιγραφικές πηγές που σώζονται αποσπασματικά και προέρχονται από την κρητική πόλη Αζό. Πρόκειται για τις επιγραφικές πηγές ICret II v 25, (3ος αι. π. Χ.) και ICret II v 26, (3ος αι. π. Χ.). Διατάξεις ποινικού χαρακτήρα για αδικήματα που στρέφονται κατά της σωματικής ακεραιότητας και προσβάλλουν τη γενετήσιο ελευθερία περιλαμβάνονται στη μεγάλη επιγραφή της Γόρτυνος ICret IV 72 (480-450 π. Χ.) Col. II 2-45. Αξιοσημείωτο είναι ότι η μεγάλη Επιγραφή της Γόρτυνος δεν περιέχει διατάξεις για την ανθρωποκτονία. Μια πιθανή εξήγηση είναι ότι ενδεχομένως είχαν διατηρηθεί παλαιότερες διατάξεις σχετικές με αυτό το δικαιικό πεδίο, βλ. Τρωιάνος - Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 46. Είναι πολύ πιθανόν η επιγραφή της Γόρτυνος ICret IV (Γόρτυν) 79=Koerner 1993, no. 119*=Nomima II, no. 78, τέλος του 6ου αιώνα π. Χ., στην οποία εμφανίζεται ο ρηματικός πονόσει, τύπος της κρητικής διαλέκτου για το φονεύω (βλ. Van Effenterre - Ruzé 1995, 285) να είναι μια από αυτές τις επιγραφικές πηγές. Για τις νομοθετικές διατάξεις των κρητικών πόλεων ποινικού χαρακτήρα που αναφέρονται σε αδικοπραξίες κατά της σωματικής ακεραιότητας βλ. και Van Effenterre 1990, 83-86; Gagarin 1990, 87-91.

49. Guarducci 1931a, 224; Guarducci 1935, 92. Πρβλ. ωστόσο Koerner 1993, 344.

50. Για ουσιαστική επισκόπηση και κριτική προσέγγιση διατάξεων ποινικού χαρα-

διατάξεις διακρίνονται από τη χαρακτηριστική σε όλες τις πρώιμες έννομες τάξεις εμμονή στη λεπτομερή και σχολαστική καταγραφή των περιπτώσεων αδικοπραξιών (περιπτωσιολογικός χαρακτήρας του δικαίου)⁵¹. Στο πλαίσιο αυτό, τον αρχαϊκό νομοδότη απασχολεί ο σαφής προσδιορισμός του περιεχομένου των αδικημάτων και, σε ό,τι αφορά το δικονομικό πεδίο, ο νομοθετικός προσδιορισμός των αρμοδίων οργάνων, ο τρόπος διώξεως του αδικήματος και η επιβαλλόμενη ποινή για τον ένοχο.

Στην υπό συζήτηση επιγραφική μαρτυρία της Ελτυνίας, ο αρχαϊκός νομοδότης προχωρεί στην ταξινόμηση των αδικοπραξιών που πλήττουν τη σωματική ακεραιότητα, καταρτίζοντας κατάλογο των ζημιών και των αντίστοιχων ποινών. Έχει επισημανθεί στην έρευνα ότι η πρακτική αυτή η οποία εντοπίζεται στις πρώιμες έννομες τάξεις γενικότερα⁵², είναι δεδομένη και στα εκτός Ελλάδος αρχαϊκά δίκαια, τόσο της αρχαίας Μεσοποταμίας⁵³ όσο και στον ρωμαϊκό Δωδεκάδελτο⁵⁴. Η ταξινόμηση αδικοπραξιών εμφανίζεται επίσης στο δίκαιο μιας άλλης κρητικής πόλης, στη μεγάλη Επιγραφή της Γόρτυνος. Ο γορτύνιος νομοδότης είχε δεσπίσει έναν κατάλογο ποινών αναφορικά με τα αδικήματα του βιασμού και της μοιχείας, λαμβάνοντας υπ' όψιν για την επιμέτρηση της ποινής την ιδιότητα του θύματος και του δράστη⁵⁵. Οι ποινές είναι ιδιωτικές. Πρόκειται για χρηματική αποζημίωση που επιβάλλεται σε αυτόν που διαπράττει το αδίκημα, για να ικανοποιηθεί ο παθών, ο οποίος δικαιούται κατά κανόνα στην επιβολή της ποινής⁵⁶.

Στο δίκαιο της Ελτυνίας, ο νομοδότης εξαρτά την προβλεπόμενη χρη-

κτήρα, οι οποίες αναφέρονται σε βιαιοπραγίες κατά της σωματικής ακεραιότητας του ατόμου και κατά της περιουσίας, σε γραμματειακές και επιγραφικές πηγές της αρχαϊκής εποχής βλ. Latte 1968; Gagarin 1986, 63 κ.ε.; Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 1993, 81 κ.ε. και Γιούνη 2006, 176 κ.ε., 209 κ.ε., 335 κ.ε., 381 κ.ε.; Gagarin 2008, 13 κ.ε.

51. Gagarin 1986, 63-67; Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 1993, 112; Τρωιάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 47, 172.

52. Βλ. σχετικά Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 1993, 81 κ.ε.

53. Τρωιάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 47; Ibbetson 2003, 479 κ.ε.; Ibbetson 2004, 107. Ειδικώς για τις αδικοπραξίες στα δίκαια της αρχαίας Μεσοποταμίας βλ. κυρίως Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 1993, 81 με υποσημ. 1 (όπου και σχετική προς το θέμα βιβλιογραφία); Roth 1995; Ibbetson 2003, 479 κ.ε., 489 κ.ε.; Ibbetson 2004, 102 κ.ε.; Gagarin 2008, 145 κ.ε.

54. Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 1993, 112; Τρωιάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 47, 172-173.

55. ICret IV (Γόρτυν) 72 Col. II 2-45=Koerner 1993, no. 164=Nomima II, no. 81. Βλ. σχετικά κυρίως Cole 1984, 97-113; Koerner 1993, 464-473; Van Effenterre – Ruzé 1995, 292-298; Arnaoutoglou 1998, 23-25; Maffi 1999, 100 κ.ε.

56. Περάκη – Φιοράκης 1973, 57 κ.ε.

ματική ποινή από τη βαρύτητα του αδικήματος, την ηλικία του δράστη⁵⁷, τον τόπο ή τις συνθήκες κάτω από τις οποίες διεπράχθη το αδίκημα.

Η αποσπασματική μορφή στην οποία σώζονται οι διατάξεις της επιγραφής της Ελτυνίας δεν επιτρέπουν να διαφανεί αν συντρέχει το στοιχείο του καταλογισμού στο δράστη για την απόδοση των ποινικών ευθυνών. Ειδικότερα, δεν προκύπτει από τις σχετικές διατάξεις της επιγραφής ένα σημαντικό στοιχείο ή κριτήριο του καταλογισμού, η υπαιτιότητα, η υποκειμενική διάθεση του δράστη απέναντι στην πράξη⁵⁸. Με τα κριτήρια της εποχής μας για να συντρέχει το στοιχείο της υπαιτιότητας πρέπει ο δράστης να είχε κατά το χρόνο τέλεσης της πράξης μια ορισμένης μορφής ψυχική στάση απέναντι στην πράξη του, συγκεκριμένα να είχε είτε δόλο είτε αμέλεια, ώστε να μπορεί να χαρακτηριστεί όχι απλώς ως αίτιος, αλλά και υπαίτιος της τέλεσής της.

Αναγνωρίζοντας τη σημασία της υπαιτιότητας για τον προσδιορισμό του αξιόποινου της πράξης και την αναγνώριση της ποινικής ευθύνης του δράστη, ο νομοθέτης είχε εισαγάγει στο αττικό δίκαιο την έννοια

57. Σε ό,τι αφορά την ηλικία του δράστη, θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι γίνεται διάκριση μεταξύ ανήλικων δραστών, όπως μπορεί να συμπεράνει κανείς από τον όρο πῆϊσκον (στ. 5 και 7 της επιγραφής) και δραστών που ανήκουν σε μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες, όπως προκύπτει από τους όρους ἀνὴρ και ἀγέλαος (στ. 5 και 7 της επιγραφής). Εξαιτίας της αποσπασματικής μορφής της επιγραφής δεν καθίσταται απολύτως σαφές αν η διάκριση αυτή συναρτάται με ανάλογη διαφοροποίηση των χρηματικών ποινών. Πρβλ. στο σημείο αυτό τον προβληματισμό που αναπτύσσει σχετικά ο Koerner 1993, 347. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει στο σημείο αυτό η άποψη που διατυπώνει η Guarducci (Guarducci 1931a, 224 και Guarducci 1935, 92), με αφορμή τη γενική τὸν τροοσ[άν]τον (στ. 5 της επιγραφής), κατά την οποία αν οι δράστες είναι ανήλικοι, και, κατά συνέπεια, δεν έχουν δικαιοπρακτική ικανότητα, αναλαμβάνουν οι γονείς ή άτομα του συγγενικού κύκλου την υποχρέωση της καταβολής της προβλεπόμενης χρηματικής ποινής.

58. Στο δέμα αυτό οι γνώμες των μελετητῶν διίστανται. Ο Ibbetson 2004, 107 επισημαίνει ότι το δίκαιο της Ελτυνίας δεσπίζει ποινές για ορισμένα αδικήματα χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψιν το στοιχείο του καταλογισμού στο δράστη για την απόδοση ποινικών ευθυνών. Αντίθετη άποψη διατυπώνει η Guarducci 1931a, 224 και 1935, 92, η οποία δέχεται ότι στο δίκαιο της Ελτυνίας ο νομοθέτης εξαρτά την προβλεπόμενη χρηματική ποινή από τη βαρύτητα του αδικήματος, τον τόπο στον οποίο διεπράχθη, και την υποκειμενική διάθεση του δράστη απέναντι στην πράξη. Σχολιάζοντας την άποψη της Guarducci, την οποία ακολουθούν οι Koerner 1993, 344 και Gehrke 1997, 43, θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι το στοιχείο του καταλογισμού υπό την έννοια της εκδήλωσης ορισμένης βουλητικής στάσης εκ μέρους του δράστη κατά τη διάρκεια τέλεσης της πράξης, μπορεί να εντοπισθεί μόνο στη διάταξη της επιγραφής που προβλέπει, σύμφωνα με την κρατούσα αντίληψη, το αδίκημα της εξύβρισης ανηλίκου από ενήλικα (ICret I x (Ελτυνία) 2=SEG II 509=Koerner 1993, no. 94=Nomima II, no. 80, στ. 7: αἱ δὲ κ' ἀγέ[λ]α[ος] | τὸν πῆϊσκον | ὄνη[δῆι] ἃ ἥγρᾱται | αἱ ἐς καιρὸν ἡμ[εν — —]), βλ. σχετική συζήτηση κατωτέρω.

του δόλου και της αμέλειας⁵⁹, αν και, κατά την άποψη που διατυπώνει ο MacDowell⁶⁰, οι έννοιες αυτές δεν ήταν σχηματοποιημένες και επεξεργασμένες σε τέτοιο βαθμό, ώστε να αντιστοιχούν ακριβώς στις έννοιες του δόλου και της αμέλειας των σημερινών έννομων τάξεων⁶¹.

Σε ό,τι αφορά το δίκαιο των κρητικών πόλεων, θα μπορούσε να διακρίνει κανείς σπάργανα διαμόρφωσης των εννοιών αυτών σε πρώιμες επιγραφές, οι οποίες είναι περίπου σύγχρονες με την επιγραφή της Ελτύνιας. Σε επιγραφική πηγή από την κρητική πόλη Αξό⁶², η οποία σώζεται σε αποσπασματική μορφή εμφανίζεται η έννοια της ακούσιας πράξης. Πρόκειται για κείμενο νομικού χαρακτήρα, το οποίο αναφέρεται σε αδικήματα που πλήττουν τη σωματική ακεραιότητα. Άξια αναφοράς είναι η διατύπωση μὴ Φε[κόν, η οποία μάλλον υποδηλώνει την τέλεση της πράξης ακούσια, όχι ηδελημένα⁶³. Η έννοια της ακούσιας πράξης

59. Στο αττικό δίκαιο προβλέπονται περιπτώσεις πρόκλησης σωματικής βλάβης εκ προθέσεως (τραῦμα ἐκ προνοίας), βλ. κατωτέρω υποσημ. 67. Στις υποθέσεις ανθρωποκτονίας σημειώνεται η διάκριση μεταξύ φόνου ἐκ προνοίας (εκ προθέσεως) και ἀκουσίου φόνου. Οι πληροφορίες μας για την ανθρωποκτονία ἐκ προνοίας προέρχονται από απόσπασμα του φονικού νόμου του Δράκοντα στον Κατά Αριστοκράτους λόγο του Δημοσθένη: Δημοσθένης, 23, *Κατά Αριστοκράτους*, 28-34. Βλ. σχετικά Γιούνη 2006, 338 κ.ε., 352-355. Διατάξεις περί ακουσίου φόνου διασώζονται σε ένα τμήμα από τον πρώτο άξονα του φονικού νόμου του Δράκοντα: IG I³ 104=Koerner 1993, no. 11=Nomima I, no. 02 (409/408 π. Χ.), βλ. σχετικά Γιούνη 2006, 335 κ.ε. (όπου και σχετική προς το θέμα βιβλιογραφία), 348-351. Το θέμα της ποινικής ευθύνης του δράστη απασχόλησε και τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη. Η συμβολή των αρχαίων ελλήνων φιλοσόφων στην ανάλυση εννοιών όπως το εκούσιο, η προαίρεσις ή η υπευθυνότητα ήταν σημαντική. Αν και δεν μπορεί να ισχυρισθεί με βεβαιότητα κανείς ότι οι απόψεις των δύο φιλοσόφων αποδίδουν κατά γράμμα νομοθετικές διατάξεις του δετού δικαίου της εποχής τους, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις κρατούσες αντιλήψεις και αξιολογήσεις στο θέμα της υπαιτιότητας στην Αθήνα της κλασικής εποχής. Βλ. σχετικά Biscardi 1998, 471-485 και την πιο πρόσφατη μελέτη της Παντοπούλου 2008, 143-151.

60. Κατά τον MacDowell 1986, 179, η διάκριση στο αττικό δίκαιο μεταξύ εσκεμμένης και ακούσιας ανθρωποκτονίας παρέμεινε, σύμφωνα με τα μέτρα της εποχής μας, χονδροειδής. Η φράση ἐκ προνοίας στο πεδίο των αδικοπραξιών παραπέμπει στην έννοια που εμείς σήμερα αντιλαμβανόμαστε ως «εσκεμμένος» ή «εκ προμελέτης». Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο MacDowell 1986, 179 με υποσημ. 243 στις σχετικές πηγές το ἐκ προνοίας χρησιμοποιείται ως απλό συνώνυμο του «ηδελημένος» (ἐκὼν ή ἐκούσιος).

61. Για την έννοια του δόλου, την έννοια της αμέλειας και τις επιμέρους διακρίσεις στις σύγχρονες έννομες τάξεις, βλ. προχειρῶς Μαγκάκης 1984, 305 κ.ε. και 313 κ.ε.

62. ICret II v (Αξός) 25, (3ος αι. π. Χ.). Βλ. σχετικά Guarducci 1939, 70.

63. ICret II v 25, στ. Β 1 και 5: μὴ Φε[κόν, βλ. σχετικά Guarducci 1939, 70. Το μὴ Φε[κόν μπορεί να συσχετισθεί με ανάλογες διατυπώσεις σε επιγραφικές πηγές που έχουν ως αντικείμενο αδικοπραξίες, όπως τις εκφράσεις θέλων/μ[ή] θέλων σε

απαντά επίσης σε μεταγενέστερη κρητική επιγραφική πηγή από την πόλη Λατώ, η οποία πραγματεύεται το θέμα του εξαγνισμού του ενόχου για ανθρωποκτονία ή πρόκληση σωματικών βλαβών σε άλλο άτομο⁶⁴. Σε κρητική επιγραφή, η οποία προέρχεται από την Γόρτυνα του πρώιμου 5ου αιώνας π. Χ., εμφανίζεται επίσης η έννοια της πρόκλησης βλάβης από αμέλεια, αν δεχθεί κανείς την αποκατάσταση του κειμένου στο σημείο αυτό από την Guarducci: [αἰ δέ] κ' ἀμελ]ία λαγαίη⁶⁵. Στην προκειμένη περίπτωση, αν μεταφέρει κανείς στο αρχαίο δίκαιο την έννοια της αμέλειας στο σύγχρονο ποινικό δίκαιο, θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι ο δράστης της αξιόποινης πράξης δεν κατέβαλε την προσήκουσα προσοχή την οποία όφειλε κατά τις περιστάσεις και μπορούσε να καταβάλει, για να προβλέψει και έτσι να αποφύγει την τέλεση της πράξης του. Στο

επιγραφική πηγή από τη Μυτιλήνη, Cauet – Schwyzer 1987, 619, στ. 14, 15, την έκφραση ἐκὼν σε επιγραφή από την Πριήνη [IPriene 84 (2 αι. π. Χ.), στ. 8. Βλ. σχετικά Latte 1968, 274], και την έκφραση ἐκὼν σε επιγραφική πηγή από την Αττική IG II² 46 (μετά το 400 π. Χ.), στ. 18. Το ἐκὼν μπορεί επίσης να συσχετισθεί με το εἰδὼς σε επιγραφικές πηγές από την Αττική [IG I³ 4=Koerner 1993, no. 4 και no. 5=Nomima I, no. 96 (485/484 π. Χ.), στ. B 12. Βλ. σχετικά Koerner 1993, 12 με υποσημ. 10; Van Effenterre – Ruzé 1994, 346; Ibbetson 2003, 492 με υποσημ. 91], την Τέων [Meiggs – Lewis, no. 30=Koerner 1993, no. 78=Nomima I, no. 104, στ. 25 (αρχές του 5ου αι. π. Χ.), B 11, 21 και 25. Βλ. σχετικά Latte 1968, 271 με υποσημ. 35; Koerner 1993, 300; Van Effenterre – Ruzé 1994, 371; Ibbetson 2003, 492 με υποσημ. 91] και την Ολυμπία [IVO 2=Koerner 1993, no. 37=Nomima I, no. 23 (αρχές του 5ου αι. π. Χ.), στ. 8. Βλ. σχετικά Latte 1968, 271 με υποσημ. 35; Koerner 1993, 110 με υποσημ. 24 και 25; Van Effenterre – Ruzé 1994, 371]. Αν και η αποσπασματική μορφή στην οποία σώζονται οι σχετικές επιγραφικές μαρτυρίες δεν επιτρέπει τη διατύπωση ασφαλών συμπερασμάτων, ωστόσο η εντύπωση που αποκομίζει κανείς είναι στις παραπάνω περιπτώσεις ο ενδιαφερόμενος ενεργεί εἰδὼς, δηλαδή όχι παρορμητικά, αλλά με επίγνωση της πράξης. Στο σημείο αυτό δύναται να παραπέμψει κανείς στα Ηθικά Νικομάχεια του Αριστοτέλους όπου ο φιλόσοφος χαρακτηρίζει ως αδίκημα τη βλάβη που προξενεί κανείς εν γνώσει του, χωρίς όμως να την έχει προμελετήσει: Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια V 1135b 19-27 (...εἰδὼς μὲν μὴ προβουλεύσας δέ).

64. ICret I xvi (Λατώ) 6 (2ος αι. π. Χ.)=Guarducci 1931b, 33 κ.ε. Για την επιμέτρηση της ποινής λαμβάνεται υπόψη η βαρύτητα της βλάβης και η υποκειμενική διάθεση του δράστη, ο οποίος μπορούσε να είχε διαπράξει το αδίκημα ἄκων, ἀκούσια. Πρβλ. τη συγκριτική προσέγγιση που επιχειρεί η Guarducci 1931b, 36 κ.ε. μεταξύ των διατάξεων της επιγραφικής μαρτυρίας της Λατούς και συναφών νομοθετικών διατάξεων της σχεδιαζόμενης πολιτείας των Νόμων του Πλάτωνος, Νόμοι IX 865 a-c. Πρβλ. Van Effenterre 1968, 58.

65. ICret IV (Γόρτυν) 52B=Koerner 1993, no. 140=Nomima II, no. 90 (500-450 π. Χ.): [αἰ δέ] κ' ἀμελ]ία λαγαίη, πέντε δαρκνὰς | ἀποτει]σῆται κατ' | ἀμέραν ὅττ[άκιν κα | λαγαίη]ι. αἰ δέ κ' ὀκλετὸ ἰόντος -----]τος ἀνάγεν δι[-----]. Βλ. σχετικά Guarducci 1950, III.

δίκαιο της Γόρτυνος, ο κύριος αγροτικού ακινήτου, επιδεικνύοντας ολιγωρία και αδιαφορία, είχε επιτρέψει τη διαρροή νερού μέσα από ξένο αγρό με επιζήμια αποτελέσματα⁶⁶.

Σε ό,τι αφορά τον τόπο ή τις συνθήκες κάτω από τις οποίες διεπράχθησαν οι αδικοπραξίες των ποινικών διατάξεων της Ελτυνίας, η εικόνα είναι σαφέστερη. Ο νόμος προβλέπει αδικήματα τα οποία ο δράστης διέπραξε με το χέρι (κηρί-χερί), χωρίς τη χρήση άλλου οργάνου⁶⁷. Η προβλεπόμενη χρηματική ποινή είναι πέντε δραχμές, χωρίς ωστόσο να καθίσταται σαφές αν πρόκειται για χρηματική αποζημίωση υπέρ του παθόντος⁶⁸ ή για καταβολή προστίμου προς την πολιτεία⁶⁹.

66. Ενδιαφέρον παρουσιάζει στο σημείο αυτό η παράλληλη εξέταση της νομοθετικής ρύθμισης της Γόρτυνος με νομοθετική διάταξη της σχεδιαζόμενης πολιτείας των Νόμων από τον Klingenberg 1976, 107-108. Η νομοθετική διάταξη των Νόμων έχει ως αντικείμενο τις υποχρεώσεις του ιδιοκτήτη ακινήτου από τη ροή των ομβρίων υδάτων (Πλάτων, *Νόμοι* VIII 844c 1-7): «ἐὰν δὲ ἐκ Διὸς ὕδατα γιγνόμενα, τὸν ἐπάνω γεωργοῦντα ἢ καὶ ὁμότοιχον οἰκοῦντα τῶν ὑποκάτω βλάβη τις μὴ διδοὺς ἐκροήν, ἢ τοῦναντίον ὁ ἐπάνω μεδιεὶς εἰκῇ τὰ ῥεύματα βλάβη τὸν κάτω, καὶ περὶ ταῦτα μὴ ἐδέλωσιν διὰ ταῦτα κοινωνεῖν ἀλλήλοις, ἐν ᾧσιν μὲν ἀστυνόμον, ἐν ἀγρῷ δὲ ἀγρονόμον ἐπάγων ὁ βουλόμενος ταξάσθω τί χρὴ ποιεῖν ἐκάτερον». Ο Klingenberg 1976, 107-108, στο πλαίσιο της συγκριτικής εξέτασης των διατάξεων των Νόμων με τη διάταξη της Γόρτυνος, αντιπαραβάλλει τη φραστική διατύπωση μεδιεὶς εἰκῇ με το ἀμελῖα λαλγαίη του νόμου της Γόρτυνος. Σύμφωνα με την πλατωνική νομοθεσία, αν προκληθεῖ ζημία σε χαμηλότερο ακίνητο από όμβρια ύδατα τα οποία ο ιδιοκτήτης υψηλότερου ακινήτου αφήνει να τρέχουν όπου τύχει (μεδιεὶς εἰκῇ), ο ζημιωθεὶς γείτονας μπορεί να ζητήσει αποκατάσταση της ζημίας κατά την προβλεπόμενη διαδικασία. Στο δίκαιο της Γόρτυνος ο νόμος θέτει ζήτημα ποινικής ευθύνης στην περίπτωση κατά την οποία ο ιδιοκτήτης ακινήτου από ολιγωρία ή αδιαφορία (ἀμελῖα) επιτρέπει τη διαρροή νερού μέσα από ξένο αγρό με επιβαρυντικό για το ακίνητο τρόπο.

67. ICret I x (Ελτυνία) 2=SEG II 509=Koerner 1993, no. 94=Nomima II, no. 80, στ. 1. Σε ανάλογες περιπτώσεις, στο αλεξανδρινό δίκαιο, γίνεται διάκριση ανάμεσα σε αδικήματα που ο δράστης διέπραξε με τη χρήση ενός σιδερένιου, χάλκινου, πέτρινου ή άλλου οργάνου και σε αδικοπραξίες που εξετέλεσε με τα ίδια του τα χέρια: P. Halensis I, στ. 186-213, βλ. σχετικά Βελισσαροπούλου 1981, 126-127, 160-161. Στο αττικό δίκαιο η πρόκληση σωματικής βλάβης με τη χρήση όπλου ή οποιουδήποτε άλλου αντικειμένου, ακόμη και πέτρας, που, από ό,τι φαίνεται, αποδείκνυε την ύπαρξη πρόθεσης εκ μέρους του δράστη, κατατάσσεται στα τραύματα ἐκ προνοίας (εκ προθέσεως), τα οποία εκδικάζονταν ενώπιον του Αρείου Πάγου. Ο τραυματισμός με γρονθοκοπήματα στοιχειοθετούσε *αἰκείαν*, βλ. σχετικά Γιούνη 1998, 51-52. Πρβλ. Latte 1968, 283.

68. Αυτή είναι η άποψη που διατυπώνει ο Latte 1968, 285 κ.ε.

69. Koerner 1993, 344. Η Guarducci 1935, 92 διατυπώνει την άποψη ότι πρόκειται για χρηματική αποζημίωση υπέρ του παθόντος, μέρος της οποίας έπρεπε να καταβληθεί προς την πολιτεία. Πρβλ. Σκουντάκης 2007, 55 κ.ε. Σημειώνεται εδώ ότι στο αττικό δίκαιο της κλασικής εποχής προβλέπεται για αδικήματα που στρέφονταν κατά ιδιώτη χρηματική αποζημίωση υπέρ του παθόντος η οποία επιβαλλόταν από

Ο νομοθέτης προχωρεί στην κλιμάκωση των αδικοπραξιών, σημειώνοντας διάκριση μεταξύ αδικοπραξιών που μπορεί να προκαλέσουν ελαφριά σωματική κάκωση ή βλάβη και αδικοπραξιών που μπορεί να έχουν βαρύτερες συνέπειες για το δύμα. Η ρινορραγία από κτύπημα είναι μία από τις ενδεχόμενες συνέπειες. Ο όρος μάκας=μάχας παραπέμπει πιθανώς σε βίαιη συμπλοκή, στην οποία θα μπορούσε να εμπλακεί κανείς⁷⁰. Η προβλεπόμενη χρηματική ποινή είναι δέκα δραχμές, για τον υπαίτιο της συμπλοκής, χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψιν ο τόπος τέλεσης της πράξεως (ὁπῆ κ' ἄρκσε[ι])⁷¹.

Η ρύθμιση αυτή η έρχεται σε αντίθεση με όσα αναφέρονται πιο κάτω, όπου για την επιμέτρηση της ποινής λαμβάνονται υπ' όψιν ο χώρος και οι συνθήκες τέλεσης της αδικοπραξίας⁷². Σύμφωνα με την Guarducci, στις σχετικές διατάξεις της επιγραφής, απαριθμούνται οι χώροι, στους οποίους ήταν δυνατόν προκληθούν συγκρούσεις (*ubi rixae fieri possunt*)⁷³. Κατά τον Koerner ωστόσο, πρόκειται μάλλον για την απαγόρευση της τέλεσης αδικημάτων εις βάρος ανηλίκων από ενήλικες και μάλιστα σε συγκεκριμένους χώρους, των οποίων η ιερότητα δεν θα έπρεπε να παραβιαστεί⁷⁴. Προς επίρρωσιν των ισχυρισμών του, παραπέμπει σε νόμο τον οποίο ο Πλούταρχος αποδίδει στο Σόλωνα⁷⁵. Ο νόμος αυτός τιμωρούσε ορισμένες ειδικές μορφές εξύβρισης ή δυσφήμισης, όταν η πράξη γινόταν μέσα στους δημόσιους χώρους, και συγκεκριμένα σε ναούς, στα δικαστήρια, στα γραφεία των αρχόντων ή στη διάρκεια αγώνων. Για τους παραβάτες όριζε χρηματική αποζημίωση υπέρ του δύματος και πρόστιμο υπέρ της πόλεως⁷⁶.

το δικαστήριο σε ιδιωτικές δίκες (ιδίαι δίκαι). Σε ορισμένα αδικήματα στρεφόμενα κατά ιδιώτη, τα οποία ταυτόχρονα θεωρούνταν ότι έπλητταν και τα συμφέροντα της πόλεως (κοινὰ ἀδικήματα), ο καταδικασθείς υποχρεωνόταν από το νόμο σε διπλή καταβολή: χρηματική αποζημίωση στον ενάγοντα και πρόστιμο ίσου συνήθως ποσού προς την πολιτεία, βλ. σχετικά Γιούνη 1998, 65 κ.ε.

70. ICret I x (Ελτυνία) 2=SEG II 509=Koerner 1993, no. 94=Nomima II, no. 80, στ. 2. Βλ. σχετικά Guarducci 1935, 92; Koerner 1993, 345 με σημ. 10; Σκουντάκης 2007, 54.

71. ICret I x (Ελτυνία) 2=SEG II 509=Koerner 1993, no. 94=Nomima II, no. 80, στ. 2.

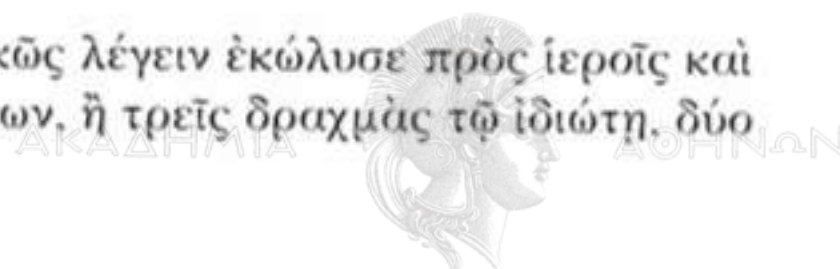
72. ICret I x (Ελτυνία) 2=SEG II 509=Koerner 1993, no. 94=Nomima II, no. 80, στ. 5-6: «[αἰ] δέ κ' ἀγῆρ | τὸν πῆϊσκον παίηι | μὴ [— —][— —]τον | ἦν ἀνδρηίοι | ἦν ἀγ[έ]λα[ι] | ἦ συν[β]ολήτραι | ἦ 'πὶ κοροῖ | ἦ 'πὶ ῥηο..... | η[— —].

73. Guarducci 1935, 92.

74. Koerner 1993, 348.

75. Koerner 1993, 348 με σημ. 23.

76. Πλούταρχος, Σόλων, 21, 2: ««ζῶντα δὲ κακῶς λέγειν ἐκώλυσε πρὸς ἱεροῖς καὶ δικαστηρίοις καὶ ἀρχείοις καὶ θεωρίας οὔσης ἀγώνων, ἢ τρεῖς δραχμὰς τῷ ιδιώτῃ, δύο

Συνηγορώντας υπέρ της άποψης του Koerner θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι οι νομοθετικές διατάξεις της μεγάλης Επιγραφής της Γόρτυνος που αναφέρονται στο αδίκημα της μοιχείας εμφορούνται από το ίδιο πνεύμα. Στην περίπτωση της μοιχείας η ποινή επιμετράται κατά περιστάσεις. Έτσι, ο συλλαμβανόμενος να μοιχεύει ελευθέραν στην οικία του πατέρα, του αδελφού ή του ανδρός όφειλε να καταβάλλει 100 στατήρες, εάν σε άλλη οικία 50 στατήρες⁷⁷. Η διάκριση αυτή οφείλεται, σύμφωνα με μία άποψη, στην προσβολή της ιερότητας του οίκου κατά την πρώτη περίπτωση⁷⁸. Η αδικοπραγία σε δημόσιο ή ιερό χώρο ήταν πράξη κολάσιμη και στο αλεξανδρινό δίκαιο. Ο αλεξανδρινός νόμος προβλέπει ότι σε περίπτωση βιαιοπραγίας κατά της σωματικής ακεραιότητας του ατόμου η ποινή διπλασιάζεται, αν ο δράστης είναι σε κατάσταση μέθης ή αν η αδικοπραγία διαπραχθεί νύχτα, σε ιερό χώρο ή στην αγορά των Αλεξανδρέων⁷⁹.

Οι ανωτέρω ποινικές διατάξεις αποκαλύπτουν το ενδιαφέρον του νομοθέτη για την προστασία της ιερότητας των χώρων λατρείας ή άλλων δημόσιων χώρων. Κατά κύριο λόγο, όμως, οι διατάξεις αυτές εντάσσονται στο πεδίο του δικαίου των αδικοπραξιών που στρέφονται κατά της σωματικής ακεραιότητας αλλά και αδικοπραξιών που συνιστούν προσβολή της τιμής ενός προσώπου και μάλιστα σε δημόσιο χώρο⁸⁰. Οι αρχαϊκοί νόμοι, ειδικότερα, απέβλεπαν κατά κύριο λόγο στην αποκατάσταση της κοινωνικής ειρήνης και δικαιοσύνης και στη ρύθμιση της ζωής μέσα στην πόλη, ορίζοντας τους κανόνες που πρέπει να διέπουν τη ζωή και τη συμπεριφορά των πολιτών.

Σε αυτό το πλαίσιο ερμηνείας εντάσσεται και η απαγόρευση της υπερβολικής κατανάλωσης κρασιού σε διάφορες περιστάσεις στην κοινωνία κρητικών πόλεων σύμφωνα με πληροφορίες που διαθέτουμε από

δ' ἄλλας ἀποτίνειν εἰς τὸ δημόσιον ἔταξε...». Βλ. σχετικά Γιούνη 2006, 383, 419. Σχετικές προς το θέμα είναι και οι διατάξεις του αττικού δικαίου που αποκλείουν τους δράστες ορισμένων αδικημάτων από τη δημόσια και δηρσκευτική ζωή, απαγορεύοντας σε αυτούς την είσοδο σε δημόσιους χώρους ή δημόσια ιερά (πρόρρησις), βλ. σχετικά Ruschenbusch 2005, 81 κ.ε. (πηγές και βιβλιογραφία); Γιούνη 2006, 338, 361. Προς αυτή την κατεύθυνση κινείται η μία από τις δύο ερμηνείες που δίνει στη σχετική διάταξη [ICret 1 x (Ελτυνία) 2 στ. 5-6] του νόμου της Ελτυνίας ο Σκουντάκης. Κατά τον Σκουντάκη 2007, 57 απαριθμούνται πιθανώς στο σημείο αυτό οι χώροι, και κατ' επέκταση, βασικοί δεσμοί της κοινότητας, από τους οποίους ο παραβάτης του νόμου αποκλείεται.

77. ICret IV (Γόρτυν) 72 Col. II 20-24.

78. Περάκη – Φιοράκης 1973, 60. Πρβλ. Koerner 1993, 472 με υποσημ. 36.

79. P. Halensis I, στ. 193-195. Βλ. σχετικά Βελισσαροπούλου 1981, 127.

80. Πρβλ. Gehrke 1997, 44.

αρχαίους συγγραφείς⁸¹ και επιγραφικές μαρτυρίες. Σε αρχαϊκή επιγραφή από την Ελεύθερνα η πόλη απαγορεύει στους δρομείς, μέλη της συνοριακής φρουράς, οι οποίοι είχαν αναλάβει το έργο της περιφρούρησης ενός περιφερειακού ιερού την κατανάλωση κρασιού, και μάλιστα την υπερβολική κατανάλωση κρασιού που οδηγεί στη μέθη⁸². Σε άλλες δύο κρητικές επιγραφές καθορίζεται η ποσότητα του κρασιού που επιτρέπεται να καταναλωθεί στο πλαίσιο ορισμένων εορτών⁸³. Οι διατάξεις αυτές μπορούν να ερμηνευθούν στο πλαίσιο των παραδόσεων για τον αυστηρό τρόπο ζωής όλων των πολιτών στις δωρικές κοινωνίες, που χαρακτηρίζεται από διαιτητική λιτότητα και εγκράτεια στις ηδονές.

Αντίστοιχες νομοθετικές ρυθμίσεις που επιτάσσουν εγκράτεια σε ό,τι αφορά την κατανάλωση οίνου απαντούν και σε άλλες νομοθεσίες της αρχαϊκής εποχής, όπως, για παράδειγμα, στη νομοθεσία του Ζαλεύκου, η οποία προέβλεπε την επιβολή θανατικής ποινής για τη χρήση άκρατου οίνου⁸⁴ ή στη νομοθετική επιταγή για πλήρη αποχή των γυναικών από το κρασί στη Μίλητο και τη Μασσαλία⁸⁵ ή ακόμη στην απαγόρευση της πώλησης άκρατου οίνου στην Αθήνα με νόμο που αποδίδεται στο Σόλωνα⁸⁶. Οι αρχαϊκοί νομοθέτες, προδιαγράφοντας τα όρια εντός των οποίων έπρεπε να κινούνται οι συμπεριφορές των πολιτών, αποσκοπούσαν στην προστασία της ανθρωπίνης κοινωνίας και στη δημιουργία κατάλληλων προϋποθέσεων για έναν ομαλό τρόπο διαβίωσης μέσα στην πόλιν⁸⁷. Υπηρετώντας τον σκοπό της γενικής πρόληψης οι σχετικές ποινικές διατάξεις στόχευαν στην αναστολή του κινδύνου να εκδηλωθούν επιθετικές και βίαιες συμπεριφορές που στρέφονται κατά της τιμής και της σωματικής ακεραιότητας ενός ατόμου⁸⁸. Η κατάχρηση αλκοόλ είναι ένας παρά-

81. Πλάτων, *Νόμοι* II 673e-674c. Πρβλ. Πλάτων, *Νόμοι* I 639d-640a. Πρβλ. Πλάτων, *Μίνως 320a. Βλ. σχετικά Παναγόπουλος 1981, 110 κ.ε.; Marangou-Lerat 1995, 9-10; Bernhardt 2003, 175 κ.ε.

82. Van Effenterre 1991, 17-21 E 1 = Nomima II, no. 98 (τέλος του 6ου αιώνα π. Χ.). Βλ. σχετικά Van Effenterre 1991, 17-21; Van Effenterre – Ruzé 1994, 346.

83. ICret IV (Γόρτυν) 143 (5ος/ 4ος αι. π. Χ.). ICret III iii (Ιεράπυτνα) 7 (125 μ. Χ.). Βλ. σχετικά Chaniotis 1988, 66.

84. Αιλιανός, *Ποικίλη Ιστορία*, 2.37. Βλ. σχετικά Hölkeskamp 1999, 190 κ.ε.; Bernhardt 2003, 249 με υποσημ. 6, 312; Γιούνη 2006, 178-179, 197.

85. Αιλιανός, *Ποικίλη Ιστορία*, 2.38. Βλ. σχετικά Bernhardt 2003, 249 με υποσημ. 7; Γιούνη 2006, 185 με υποσημ. 39.

86. Αθήναιος 10. 431d. Βλ. σχετικά Bernhardt 2003, 36 με υποσημ. 98; Γιούνη 2006, 185 με υποσημ. 40.

87. Η νομοθέτηση τέτοιων μέτρων εντάσσεται σε ένα γενικότερο κλίμα περιορισμού της πολυτέλειας και ελέγχου των ηθών, βλ. σχετικά Bernhardt 2003, 199 κ.ε., 248 κ.ε.; Γιούνη 2006, 184-185.

88. Πρβλ. Gehrke 2009, 40.

γων που μπορεί να οδηγήσει σε κλιμακούμενη ένταση και παραβατικές συμπεριφορές που καλύπτουν όλο το φάσμα της εγκληματικότητας, από τη λεκτική βία, την άσκηση σωματικής βίας και τον φόνο⁸⁹.

Παρεκκλίνοντας μερικώς από το θέμα, οδηγείται κανείς συνειρμικά στο γνωστό χωρίο από το λόγο του Δημοσθένη *Κατά Κόνωνος* το οποίο κλιμακώνει μερικές αδικοπραξίες κατά τη βαρύτητα του εγκλήματος⁹⁰. Εντύπωση προξενεί στο σημείο αυτό ο σκοπός στον οποίο αποβλέπουν οι σχετικές διατάξεις, και συγκεκριμένα η ειδική πρόληψη, η οποία μάλιστα αναφέρεται στο δύμα και όχι στο δράστη. Η προληπτική λειτουργία των προβλεπομένων νομικών ενεργειών συνίσταται στο να αποτρέψει το δύμα, που έχει διγεί από την αξιόποινη πράξη, από το να διαπράξει σοβαρό παράπτωμα ικανοποιώντας το συναίσθημα της εκδίκησης. Έτσι, η δίκη κακηγορίας αποσκοπούσε στο εμποδίσει μια φιλονικία να εξελιχθεί από λεκτική επίθεση ή εξύβριση (λοιδορία) σε άσκηση σωματικής βίας και πρόκληση σωματικής βλάβης (ἐκ λοιδορίας εἰς πληγάς)· η δίκη αἰκείας απέβλεπε στο να αποτρέψει να οδηγηθεί κανείς από τα κτυπήματα σε σοβαρότερες σωματικές βλάβες (ἐκ πληγῶν εἰς τραύματα), ενώ η γραφή τραύματος αποσκοπούσε στην αποτροπή ανθρωποκτονιών (ἐκ τραυμάτων εἰς θάνατον), που μπορούσαν να εγείρουν δίκην φόνου. Όπως επισημαίνεται χαρακτηριστικά στο σχετικό χωρίο, ο νόμος προβλέπει συγκεκριμένη νομική διαδικασία για καθεμία από τις παραπάνω αδικοπραξίες, προκειμένου να μην επαφίεται η έκβαση των υποθέσεων και η αυθαίρετη ρύθμιση των διαφορών στην εκτροπή των συναισθημάτων των εμπλεκομένων (...ἀλλ' ἐν τοῖς νόμοις εἶναι τούτων ἑκάστου τὴν δίκην, μὴ τῇ τοῦ προστυχόντος ὀργῇ μηδὲ βουλήσει ταῦτα κρίνεσθαι)⁹¹.

Εάν δεχθεί κανείς την αποκατάσταση του κειμένου, που προτείνουν οι εκδότες της επιγραφής και έχει γίνει δεκτή από μεγάλο τμήμα της σύγχρονης έρευνας, στην επιγραφή της Ελτυνίας στα προβλεπόμενα αδικήματα κατατάσσεται και η προσβλητική συμπεριφορά που στρέ-

89. Για τη σύνδεση της υπερβολικής κατανάλωσης οίνου στα συμπόσια με παραβατικές συμπεριφορές και εκδηλώσεις βίας και υβριστικής συμπεριφοράς στην Αθήνα της κλασικής εποχής βλ. Fisher 1990, 128-129; Cohen 1995, 124 με σημ. 6 και 132 με σημ. 24; Spatharas 2006, 90 με υποσημ. 8.

90. Δημοσθένης, 54, *Κατά Κόνωνος*, 17-19. Βλ. σχετικά MacDowell 1986, 190; Todd 1993, 268-269.

91. Δημοσθένης, 54, *Κατά Κόνωνος*, 19: «τὸ φαυλότατον, οἶμαι, τὸ τῆς λοιδορίας, πρὸ τοῦ τελευταίου καὶ δεινοτάτου προεώραται, τοῦ μὴ φόνον γίνεσθαι, μηδὲ κατὰ μικρὸν ὑπάγεσθαι ἐκ μὲν λοιδορίας εἰς πληγάς, ἐκ δὲ πληγῶν εἰς τραύματα, ἐκ δὲ τραυμάτων εἰς θάνατον, ἀλλ' ἐν τοῖς νόμοις εἶναι τούτων ἑκάστου τὴν δίκην, μὴ τῇ τοῦ προστυχόντος ὀργῇ μηδὲ βουλήσει ταῦτα κρίνεσθαι».

φεται με λόγια ή με έργα κατά της τιμής και της προσωπικότητας ενός ατόμου. Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη ο νομοθέτης προβλέπει, πέρα από τις βιαιοπραγίες κατά της σωματικής ακεραιότητας ανηλίκων, και το ενδεχόμενο της προσβολής ή της ατίμωσης ενός παιδιού από ενήλικα, μέλος αγέλας: ICret I x (Ελτυνία) 2=SEG II 509=Koerner 1993, no. 94=Nomima II, no. 80, στ. 7: αἱ δέ κ' ἀγέ[λ]α[ος] | τὸν πηῖσκον | ὄνη[δῆι] ἃ ἤγρται | αἱ ἐς καιρὸν ἤμ[εν — —]⁹².

Η αποκατάσταση του κειμένου της επιγραφής στο σημείο αυτό, σε ό,τι αφορά το ρηματικό τύπο ὄνη[δῆι] έχει αμφισβητηθεί με καθαρά γλωσσικά κριτήρια⁹³. Ωστόσο, νοηματικά τουλάχιστον, δεν μπορεί κανείς να αποκλείσει το ενδεχόμενο αυτό. Στα κείμενα της πτολεμαϊκής περιόδου πολύ συχνά απαντάται η ὕβρις, η οποία, περιλαμβάνει κάθε είδους προσβλητική της προσωπικότητας συμπεριφορά, με λόγια ή έργα, που όμως δεν έχει ως στόχο τη σωματική ακεραιότητα του δύματος, σε συνδυασμό με το αδίκημα πληγῶν. Όπως επισημαίνουν ιστορικοί του δικαίου, ο συνδυασμός αυτός καδιστά πιθανή την εκδοχή η ὕβρις να ισοδυναμεί στις σχετικές πηγές με τη σημερινή εξύβριση και οι πληγαί να ανήκουν στα εἰς τὸ σῶμα ἀδικήματα⁹⁴. Η δίκη ὕβρεως δεν θα πρέπει να ήταν άγνωστη στο αλεξανδρινό δίκαιο⁹⁵. Πρόκειται για αγωγή με καθαρά ιδιωτικό χαρακτήρα που δίνεται στο δύμα του αδικήματος της ὕβρεως. Στο αττικό δίκαιο η αντίστοιχη αγωγή είχε διαφορετικό χαρακτήρα. Από κείμενα αττικών ρητόρων προκύπτει ο δημόσιος χαρακτήρας του αδικήματος, που περιελάμβανε αδικήματα κατά του σώματος αλλά και κάθε είδους συμπεριφορά προσβλητική της τάξης των πραγμάτων. Οι πιο συνήθεις συμπεριφορές που χαρακτηρίζονται ως υβριστικές σε δικανικά κείμενα είναι η άσκηση βίας εναντίον άλλου προσώπου, η λεκτική προσβολή και η σεξουαλική παρενόχληση⁹⁶.

Ο ρήτορας Αισχίνης στο λόγο του Κατά Τιμάρχου δίνει πληροφορίες για τις νομικές διατάξεις που ρύθμιζαν τη λειτουργία των σχολείων και άλλων χώρων αθλητικής εκπαίδευσης των νέων, όπως τα γυμνάσια και παλαίστρες⁹⁷. Αν και είναι δύσκολο να αξιοποιηθεί η σχετική πηγή για

92. Koerner 1993, 343; Gehrke 1997, 44; Bile 1997, 118 σημ. 29. Πρβλ. επίσης Hölkeskamp 1999, 107, ο οποίος αναφέρεται στο αδίκημα χαρακτηρίζοντάς το ως απλή λεκτική προσβολή.

93. Bile 1997, 118. Πρβλ. SEG XLVII 1385.

94. Βελισσαροπούλου 1981, 126-129 (πηγές και σχετική βιβλιογραφία 128).

95. Βελισσαροπούλου 1981, 127 με σημ. 6. Βλ. και Latte 1968, 283.

96. Από τις πολυάριθμες μελέτες σχετικά με την έννοια της ὕβρεως βλ. κυρίως MacDowell 1976, 14-31; Gagarin 1979; Fisher 1990, 123-145; Cohen 1991, 176-180; Fisher 1992; Cohen 1995, 143-162; Cairns 1996, 1-32. Βλ. επίσης Armaoutoglou 1998, 67-68 (πηγές και εκτενής βιβλιογραφία).

97. Αισχίνης, 1. Κατά Τιμάρχου, 9-10.

την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων στο θέμα αυτό, δεδομένου ότι οι νόμοι που παραθέτει ο ρήτορας είναι αμφίβολης γνησιότητας και δεν γνωρίζουμε με ασφάλεια από ποιον και πότε δεσπίστηκαν, εν τούτοις παρουσιάζουν ενδιαφέρον, καθώς αποκαλύπτουν το ενδιαφέρον της πολιτείας να προστατεύσει τα παιδιά από απόπειρες αποπλάνησης και υβριστικής συμπεριφοράς εκ μέρους των ενηλίκων σε χώρους όπου ήταν φυσικό να εκδηλωθούν παρόμοιες συμπεριφορές, δηλαδή σε χώρους εκπαίδευσης, άθλησης και κοινών συναναστροφών των νέων⁹⁸. Ερευνώντας τις ομοφυλοφιλικές σχέσεις γενικότερα, στην αρχαία Αθήνα, όχι τόσο με αξιολογικά κριτήρια κοινωνικού ή ηθικού χαρακτήρα όσο με κριτήρια καθαρά νομικά, διαπιστώνει κανείς ότι τέτοιου είδους σχέσεις ήταν επιτρεπτές μέσα σε ένα πλαίσιο ρυθμιζόμενο από την πόλη, όπως άλλωστε συνέβαινε στη Σπάρτη και τις κρητικές πόλεις⁹⁹.

Συνεχίζοντας την επισκόπηση των προβλεπόμενων αδικοπραξιών στην επιγραφή της Ελτυνίας, αξίζει να επισημάνει κανείς ότι προβλέπεται, σε μια τόσο πρόωμη εποχή, η άμυνα ως λόγος αποκλεισμού του άδικου χαρακτήρα μιας πράξεως. Συγκεκριμένα, προβλέπεται το ενδεχόμενο να βιαιοπραγήσει κανείς, προσπαθώντας να αμυνθεί απέναντι σε κάποιον που τον απειλεί. Στην περίπτωση αυτή το κτύπημα εδωρείτο νόμιμο και δεν επέσυρε καμία τιμωρία: ICret I x (Ελτυνία) 2=SEG II 509=Koerner 1993, no. 94=Nomima II, no. 80, στ. 4: αἱ δὲ κ' ἄλεκσόμενος π[α]ίηι | ἄνατον ἤμεν | τῶι ἄλεκσο[μένοι — —]

Η άμυνα ως λόγος που αποκλείει το άδικο εμφανίζεται και στο αττικό δίκαιο και θα μπορούσε να οριστεί ως η υπό του ατόμου προς υπεράσπιση από άδικη και παρούσα επίθεση, που απευθύνεται εναντίον του, προσβολή του επιτιθέμενου (ἄρχων χειρῶν ἀδίκων)¹⁰⁰.

Σε ό,τι αφορά την ανθρωποκτονία ειδικότερα, το αττικό δίκαιο διέκρινε ευρύ φάσμα περιπτώσεων στις οποίες η ανθρωποκτονία ήταν νόμιμη (δίκαιος φόνος) και ο δράστης μένει ατιμώρητος¹⁰¹. Στις περιπτώσεις δίκαιου φόνου, σύμφωνα με τον σχετικό νόμο, εντάσσεται η θανάτωση

98. Βλ. σχετικά MacDowell, 2000; Fisher 2001, 128 κ.ε., 274 κ.ε.;

99. Βλ. σχετικά Fisher 2001, 25 κ.ε., 36 κ.ε., 274 κ.ε. Για την ομοφυλοφιλία στην αρχαία Σπάρτη και την αρχαία Κρήτη βλ. τώρα Davidson 2007, κυρίως 300-343.

100. Πρβλ. IG I³ 104 και Αντιφών, *Τετραλογία Γ'*, 2.1. Για τη διατύπωση ἄρχων χειρῶν ἀδίκων βλ. Latte 1968, 272, κ.ε.; Γιούνη 1998, 38 κ.ε.; Spatharas 2006, 102 με υποσημ. 47.

101. Βλ. σχετικά (πηγές και βιβλιογραφία) MacDowell 1986, 177 κ.ε. ; Velissaropoulos-Karakostas 1990, 93-105; Carawan 1990, 107-114; Γιούνη 1998, 38-40; Τρωιάνος - Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 68; Ruschenbusch 2005, 81 κ.ε.; Γιούνη 2006, 341 κε.

συναδλητή στη διάρκεια αθλητικών αγώνων, η θανάτωση συμπολεμιστή στον πόλεμο, τον οποίο ο δράστης εξέλαβε για εχθρό, και η θανάτωση εκείνου που συλλαμβάνει κανείς επ' αυτοφώρω να μοιχεύει τη σύζυγο, τη μητέρα, την κόρη, την αδελφή ή την παλλακίδα του με την οποία σκόπευε να αποκτήσει ελεύθερα παιδιά¹⁰². Ατιμώρητος μένει επίσης, καθώς αίρεται ο άδικος χαρακτήρας της πράξης, όποιος σκοτώνει ληστή που του έστησε ενέδρα στο δρόμο, ή όποιος θανατώνει εκείνον που του επιτίθεται άδικα ασκώντας βία (ἄρχων χειρῶν ἀδίκων)¹⁰³. Σύμφωνα με νόμο που ο Δημοσθένης αποδίδει στον Σόλωνα δεν επισύρει καμία ποινή ο φόνος κλέπτη που συλλαμβανόταν να κλέβει τη νύχτα¹⁰⁴. Επίσης, δεν επισύρει κυρώσεις ο φόνος όποιου επιχειρούσε να καταλύσει τη δημοκρατία ή να εγκαθιδρύσει τυραννίδα¹⁰⁵. Στο πεδίο των δίκαιων φόνων εντάσσεται προσέτι η περίπτωση θανάτου ασθενούς που τον παρακολουδούσε γιατρός. Ακόμη και εάν ο γιατρός βαρύνεται με αμέλεια, δεν φέρει καμία ευθύνη για τον θάνατο του ασθενούς και παραμένει ατιμώρητος¹⁰⁶.

Σχολιάζοντας κριτικά τις περιπτώσεις ατιμώρητου φόνου, η Γιούνη παρατηρεί ότι οι περιπτώσεις αυτές κατατάσσονται συνήθως από νεότερους ερευνητές στην κατηγορία των περιστάσεων άμυνας¹⁰⁷. Ωστόσο, όπως επισημαίνει η Γιούνη, άμυνα αυτή καθαυτή εντοπίζεται μόνον στην περίπτωση του νυχτερινού κλέφτη, του ληστή και του επιτιθέμενου σε κάποιον ἄρχων χειρῶν ἀδίκων¹⁰⁸. Προς αυτήν την κατεύθυνση κινείται και ο προβληματισμός του Latte, ο οποίος στο πλαίσιο σχετικής μελέτης για τις ποινές στο αρχαίο ελληνικό δίκαιο, διατυπώνει την άποψη ότι η έννοια της άμυνας με τα κριτήρια της εποχής μας δεν ήταν γνωστή στο αρχαίο ελληνικό δίκαιο¹⁰⁹. Στις σύγχρονες έννομες τάξεις, το αναγκαίο μέτρο της αμύνης συναρτάται με τον βαθμό του επικινδύνου της επιθέσεως, τον τρόπο και την ένταση της επιθέσεως και το είδος και τη σπουδαιότητα της απειλούμενης βλάβης. Ωστόσο, οι αρχαίοι Έλληνες φαίνεται ότι δεν έκαναν τόσο λεπτές διακρίσεις και θεωρητικές αποσαφηνίσεις και είχαν αρκεσθεί στην παραδοχή της ανάγκης αυτοπροστασίας του ατόμου και την αναγνώριση του δικαιώματος της άμυνας από το Δίκαιο ως έκφρασης αυτής της ανάγκης.

102. Δημοσθένης, 23, *Κατά Αριστοκράτους*, 53-56.

103. Δημοσθένης, 23, *Κατά Αριστοκράτους*, 60.

104. Δημοσθένης, 24, *Κατά Τιμοκράτους*, 113. Βλ. Γιούνη 1998, 39 με υποσημ. 46.

105. SEG XII, 87, στ. 7-11. Βλ. Γιούνη 1998, 39 με υποσημ. 47.

106. Αντιφών, *Τετραλογία Γ'*, 5. Βλ. σχετικά Τρωιάνος - Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 68.

107. Γιούνη 1998, 38 κ.ε.

108. Γιούνη 1998, 39-40.

109. Latte 1968, 273.

Η έννοια του φόνου που δεν επισύρει τιμωρία εμφανίζεται, εκτός Αττικής, σε επιγραφική πηγή από την πόλη Κλεωναί¹¹⁰. Στις διατάξεις της επιγραφής που σώζονται αποσπασματικά προβλέπονται οι ειδικές συνθήκες κάτω από τις οποίες προκλήθηκε η θανάτωση κάποιου προσώπου και οι επιβαλλόμενες ποινές για την τιμωρία του φονέως και την απομάκρυνση κάθε μιάσματος που είχε προκαλέσει η ανθρωποκτονία. Αξιοσημείωτο είναι ότι σε μία από αυτές τις προβλεπόμενες περιπτώσεις ανθρωποκτονίας, αν δεχθεί κανείς την ανάγνωση του κειμένου που προτείνει ο Koerner, ο φόνος δεν επισύρει τιμωρία και την ανάγκη καθαρμού του δράστη. Ενδεχομένως να γίνεται αναφορά στο σημείο αυτό σε φόνο στο πεδίο της μάχης, όπως διατείνεται ο Koerner¹¹¹. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η διατυπωθείσα άποψη ότι δεν πρόκειται για αληθινό πόλεμο αλλά μάλλον για τραυματισμούς που προκλήθηκαν κατά τη διάρκεια στρατιωτικής εκπαίδευσης¹¹², διατύπωση που παραπέμπει στις εικονικές μάχες της εκπαίδευσης των νέων στην Κρήτη.

V. Μια τελική αποτίμηση

Από τα προαναφερθέντα προκύπτει ότι η επιγραφή της Ελτυνίας αποτελεί μια από τις πρώιμες μαρτυρίες για την καταγραφή του ισχύοντος και τη δημιουργία νέου δικαίου στην αρχαϊκή εποχή. Αν και από ορισμένους μελετητές χαρακτηρίζεται ως ένα είδος “*code pénal*”¹¹³, στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για συστηματική και συνολική καταγραφή ποινικών διατάξεων αυτής της μικρής κρητικής πόλης. Ακολουθώντας την παράδοση των νομοθετικών διατάξεων της εποχής, οι διατάξεις της Ελτυνίας, οι οποίες σώζονται αποσπασματικά αποτελούν *ad hoc* ρυθμίσεις υπαρκτών προβλημάτων της δεδομένης κοινότητας τη δεδομένη χρονική στιγμή¹¹⁴.

Στο πεδίο του ποινικού δικαίου ειδικότερα, οι νομοθετικές ρυθμίσεις της επιγραφής σηματοδοτούν ένα σημαντικό σταθμό στην εξελικτική πορεία της απονομής της δικαιοσύνης. Με την αναγνώριση και καδιέ-

110. IG IV 1607=Koerner 1993, no. 32=Nomima II, no. 79=Sokolowski 1969, no. 56 (6ος αι. π. Χ.)

111. Koerner 1993, no. 32, 94.

112. Van Effenterre – Ruzé 1995, 286: «nous fait plutôt croire à l'accident survenu lors d'un entraînement militaire».

113. Van Effenterre - Van Effenterre 2000, 178-179; Gehrke 1997, 43.

114. Για τις αρχαϊκές νομοθεσίες γενικότερα βλ. Τρωιάνος - Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 43-44; Γιούνη 2006, 130, 442; Gagarin 2008, 13 κ.ε. Για την επιγραφή της Ελτυνίας ειδικότερα, βλ. Whitley 1997, 655 και Whitley 1998, 320; Hölkeskamp 1999, 108 με υποσημ. 11.

ρωση δια νόμου της αδικοπρακτικής ευθύνης και της υποχρεώσεως αποκαταστάσεως της βλάβης ή της ζημίας για αδικήματα που πλήττουν τη σωματική ακεραιότητα, την προσωπικότητα ή την περιουσία, καταργείται η αυτοδικία και ορίζεται μια ποινή ενιαία και κοινή για όλους. Οι ποινές στην προκείμενη περίπτωση είναι χρηματικές. Η καδιέρωση των χρηματικών ποινών εντάσσεται στο πλαίσιο των γενικότερων οικονομικών μεταβολών που χαρακτηρίζουν τους αρχαϊκούς χρόνους. Η ενίσχυση της κρατικής εξουσίας κατά αρχαϊκό στάδιο απονομής της δικαιοσύνης σε συνδυασμό με την αύξηση των περιουσιακών αγαθών και την επακόλουθη διάδοση του νομίσματος συνέβαλε στην *ex lege* χρηματική αποτίμηση των διαφόρων αδικημάτων¹¹⁵.

Αυτό ωστόσο που παρουσιάζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον στην προκείμενη επιγραφική πηγή δεν τόσο ο τρόπος της τιμωρίας ενός αδικήματος ή το ύψος της χρηματικής αποζημίωσης που επιβάλλεται όσο το είδος των αδικημάτων που ρυθμίζονται με το νόμο. Πρόκειται για αδικήματα που στρέφονται κατά της σωματικής ακεραιότητας και της τιμής και της υπόληψης ενός ατόμου. Η ρύθμιση αδικημάτων που πλήττουν τη σωματική ακεραιότητα και προκαλούν φθορά σε ξένη περιουσία αποτελεί βασικό μέλημα των αρχαϊκών νομοθεσιών γενικότερα¹¹⁶. Ωστόσο, αυτό που εντυπωσιάζει στο δίκαιο της Ελτυνίας είναι, κατά κύριο λόγο, η μέριμνα του νομοθέτη για την προστασία των ανηλίκων, που εκφράζεται εμπράκτως με την ποινικοποίηση των σωματικών βλαβών με δύματα (ενδεχομένως σε κάποιες περιπτώσεις και δράστες) ανηλίκους. Η δετική αυτή εντύπωση ενισχύεται από το γεγονός ότι η επιγραφή της Ελτυνίας αποτελεί ίσως τη μοναδική επιγραφική μαρτυρία έκφρασης ανάλογου ενδιαφέροντος σε μια τόσο πρώιμη εποχή.

Ωστόσο, η ευαισθησία που επιδεικνύει ο νομοθέτης απέναντι στους ανηλίκους δεν είναι το μοναδικό κριτήριο για την αξιολόγηση των διατάξεων της Ελτυνίας ως ενός σημαντικού σταδίου στην εξελικτική πορεία της απονομής της δικαιοσύνης. Την προσοχή των μελετητών επισύρει επίσης

115. Βλ. Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 1987, 182 κ.ε.; Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 1993, 33-35.

116. Αξιοσημείωτο είναι ότι σε μελέτες για τις αρχαϊκές νομοθεσίες η ποινικοποίηση των αδικοπραξιών αυτού του είδους συναρτάται με την ανάδυση και εδραίωση της πόλης κράτους. Αυτό που ενδιαφέρει τον νομοθέτη στο αρχαϊκό δίκαιο των αδικοπραξιών είναι η διατήρηση της υφισταμένης κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης, η εγκαθίδρυση της ευνομίας και η αποκατάσταση της κοινωνικής ειρήνης, που εξασφαλίζονται μέσω της γενικής υποχρεώσεως αποκαταστάσεως της ζημίας η οποία προκαλείται σε συγκεκριμένο έννομο αγαθό, είτε πρόκειται για περιουσιακά αγαθά είτε για τη σωματική ακεραιότητα και την τιμή και την υπόληψη ενός ατόμου. Βλ. σχετικά Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 1993, 81 κ.ε., 96 κ.ε. και Γιούνη 2006, 209 κ.ε.

η εξάρτηση των προβλεπόμενων ποινών από τη βαρύτητα του αδικήματος, την ηλικία του δράστη, τον τόπο ή τις συνθήκες κάτω από τις οποίες διεπράχθη το αδίκημα. Σημαντική επίσης για τα δεδομένα της εποχής είναι η αναγνώριση της άμυνας ως λόγου που αποκλείει το άδικο.

Τέλος, σε ό,τι αφορά την πορεία διαμόρφωσης και εξέλιξης του αρχαιοελληνικού δικαίου πολύ σημαντικό είναι αυτό καθαυτό το γεγονός της καταγραφής και της δημοσιοποίησης των συγκεκριμένων ποινικών διατάξεων, που αποτελούν σημείο αναφοράς για όλα τα μέλη της δεδομένης κοινότητας. Υπό την έννοια αυτή οι ποινικού χαρακτήρα διατάξεις της Ελτυνίας εντάσσονται στις πρώτες νομοθετικές απόπειρες των πόλεων της αρχαίας Κρήτης, του αρχαίου ελληνικού κόσμου γενικότερα, κατά την αρχαϊκή εποχή για την θέσπιση κανόνων γενικής αποδοχής που θα διασφαλίζουν την ευνομία, την ευταξία και τη διατήρηση της καδεστηκυίας τάξης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Arnaoutoglou, I.

1998: *Ancient Greek Laws. A Sourcebook*, London and New York.

Bernhardt, R.

2003: *Luxuskritik und Aufwandsbeschränkungen in der griechischen Welt*, (Historia Einzelschriften 168), Stuttgart.

Βελισσαροπούλου, Ι. Π.

1981: *Αλεξανδρινοί Νόμοι. Πολιτική Αυτονομία και Νομική Αυτοτέλεια της Πτολεμαϊκής Αλεξάνδρειας*, Αθήνα – Κομοτηνή.

Βελισσαροπούλου-Καράκωστα, Ι.

1987: *Θεσμοί της Αρχαιότητας, Ι. η πόλις*, Αθήνα – Κομοτηνή.

1993: *Λόγοι Ευθύνης. Ιστορική γένεση και σύγχρονη αμφισβήτηση των πηγών της ενοχικής δέσμευσης*, Αθήνα – Κομοτηνή.

Velissaropoulos-Karakostas, J.

1990: *Νηποινεί τεθνάναι*, *Symposion* 1990, 93-105.

Bile, M.

1988: *Le dialecte crétois ancien. Étude de la langue des inscriptions. Recueil des inscriptions postérieures aux IC*, (Études Crétoises XXVII), Paris.

1997: *Une inscription d' Eltynia: IC I-X 2*, στο: C. Brixhe (εκδ.), *Poikila Epigraphica*, Études d' archéologie classique 9, Paris, 113-122.

Biscardi, A.

1998: *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, μτφρ. Παν. Δ. Δημάκη, Αθήνα³.

Cairns, D.

1996: Hybris, dishonour, and thinking big, *JHS* 116, 1-32.

Carawan, E. M.

1990: Response to Julie Velissaropoulos, *Symposion* 1990, 107-114.

Cauer, P. – Schwyzer, E.

1987: *Dialectorum Graecarum exempla epigraphica potiora* [Texte imprimé]. ("Delectus inscriptionum Graecarum propter dialectum memorabilium" quem primum atque iterum ediderat P. Cauer editio tertia renovata) edidit E. Schwyzer, Zürich – New York.

Chaniotis, A.

1988: Vinum Creticum excellens: Zum Weinhandel Kretas, *MBAH* 7.1, 62-89.

1992: Die Geschichte von Amnisos von Homer bis zur Eroberung Kretas durch die Türken, στο: J. Schäfer (εκδ.), *Amnisos nach den archäologischen, historischen und epigraphischen Zeugnissen des Altertums und der Neuzeit*, Berlin, 73-127. Die Inschriften von Amnisos, αυτόδι 287-322. Amnisos als ein Problem der historischen Geographie, αυτόδι 354-355.

1996: *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit*, Stuttgart.

1999: Milking the Mountains. Economic Activities on the Cretan Uplands in the Classical and Hellenistic Period, στο: A. Chaniotis (εκδ.), *From Minoan Farmers to Roman Traders, Sidelights on the Economy of Ancient Crete*, Stuttgart, 181-200.

2005: The Great Inscription, its Political and Social Institutions and the Common Institutions of the Cretans, στο: E. Greco - M. Lombardo (εκδ.), *La Grande Iscrizione di Gortyna. Centoventi anni dopo la scoperta*. Atti del I Convegno Internazionale di Studi sulla Messarà, Atene: Scuola Archeologica Italiana di Atene, 175-194.

Chantraine, P.

2009: *Dictionnaire Étymologique de la langue grecque, Histoire des mots*, Klincksieck (nouvelle édition).

Cobetto Ghiggia, P.

1999: Il limite minimo di età per adottare a Gortina. Interpretazione di IC IV 72, XI, 18-19, *Minima Epigraphica et Papyrologica* 2, 9-22.

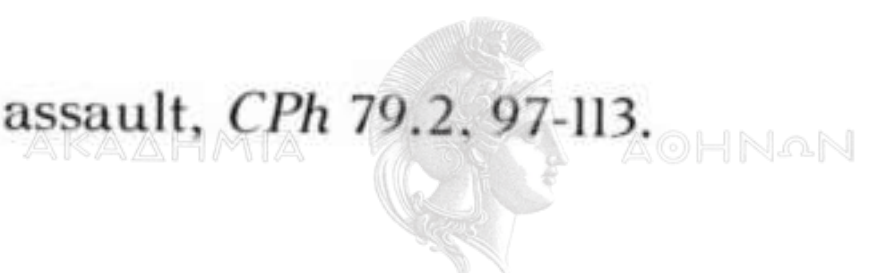
Cohen, D.

1991: Sexuality, Violence and the Athenian Law of "Hybris", *G & R* 28, 171-188.

1995: *Law, Violence and Community in Classical Athens*, Cambridge.

Cole, S. G.

1984: Greek Sanctions against sexual assault, *CPh* 79.2, 97-113.

Comparetti, D.

1927: Iscrizioni greche arcaiche di Eltyna e Gortyna in Creta e della città di Teos nella Ionia, *Memorie della R. Accademia Nazionale dei Lincei*, Classe di Scienze Morali Storiche e Filologiche, Vol. II, Fasc. III, Roma, 245-276.

Dareste, R. – Haussoullier, B. – Reinach, Th.

1891-1904: Recueil des inscriptions juridiques grecques, Paris.

Davidson, J.

2007: *The Greeks and Greek Love. A Radical Reappraisal of Homosexuality in Ancient Greece*, London.

Demargne, P. – Van Effenterre, H.

1937: Recherches à Dréros, II: Les inscriptions archaïques, *BCH* 61, 333-348.

Dittenberger, W. – Purgold, K.

1896: *Die Inschriften von Olympia*, Berlin.

Ferruti, F.

2004: Un Ginnasio a Gortina in un' iscrizione del V sec. A. C., *Creta Antica* 5, 283-294.

Fisher, N. R. E.

1990: The law of hybris in Athens, στο: P. Cartledge, P. Millett, S. Todd (εκδ.), *Nomos. Essays in Athenian Law, Politics and Society*, Cambridge, 123-145.

1992: *Hybris: A Study in the Values of Honour and Shame in Ancient Greece*, Warminster.

2001: *Aeschines Against Timarchos* (Introduction, Translation and Commentary), Oxford.

Gagarin, M.

1979: The Athenian Law against Hybris, στο: *Arktouros: Hellenic Studies presented to Bernard M. W. Knox*, Berlin, 229-236.

1986: *Early Greek Law*, Berkeley – Los Angeles London (ανατ. 1989).

1990: Response to Van Effenterre on Criminal Law in Archaic Crete, *Symposion* 1990, 87-91.

2008: *Writing Greek Law*, New York.

Gauthier, Ph. – Hatzopoulos M. B.

1993: La Loi gymnasiarchique de Beroia, Athènes, (Meletemata 16).

Gehrke, H. – J.

1997: Gewalt und Gesetz. Die soziale und politische Ordnung Kretas in der Archaischen und Klassischen Zeit, *Klio* 79.1, 23-68.

2009: States, στο: K. A. Raaflaub – H. van Wees (εκδ.), *A Companion to Archaic Greece*, Oxford Blackwell, 395-410.

Ghinatti, F.

2004: *I decreti dalla Grecia a Creta*, Alessandria: Edizioni dell' Orso.

Γιούννη, Μ. Σ.

1998: *Άτιμος έστω – Άτιμος τεθνάτω. Συμβολή στη μελέτη της ποινής ατιμίας και της θέσης εκτός νόμου στο αττικό δίκαιο*, Θεσσαλονίκη.

2006: *Νόμος Πόλεως. Δικαιοσύνη και Νομοθεσία στην Αρχαία Ελληνική Πόλιν, I. Οι αρχαϊκοί χρόνοι*, Θεσσαλονίκη.

Guarducci, M.

1931a: *Studi Epigrafia Cretese, Historia* 5, 218-235.

1931b: *Leggi Sacre di Lato, RIA* 3, 31-43.

1935: *Inscriptiones Creticae opera et consilio F. Halbherr collectae*, τόμ. I. *Tituli Cretae mediae praeter Gortynios*, Rome.

1939: *Inscriptiones Creticae*, τόμ. II. *Tituli Cretae Occidentalis*, Rome.

1950: *Inscriptiones Creticae*, τόμ. IV. *Tituli Gortynii*, Rome.

Guizzi, F.

2001: *Hierapytna. Storia di una polis cretese dalla fondazione alla conquista romana*, Roma (Atti della Accademia Nazionale dei Lincei. Classe di Scienze morali, storiche e filologiche. Memorie, ser. 9, v. 13, fasc. 3).

Hiller von Gaertringen, F.

1906: *Inscripfen von Priene*, Berlin.

Hölkeskamp, K. J.

1992: *Written Law in Archaic Greece, PCPhS* n.s. 38, 87-117.

1994: *Tempel, Agora und Alphabet, Die Entstehungsbedingungen von Gesetzgebung in der archaischen Polis*, στο: H. J. Gehrke (εκδ.), *Rechtskodifizierung und soziale Normen im interkulturellen Vergleich*, (ScriptOralia 66), Tübingen, 135-164.

1999: *Schiedsrichter, Gesetzgeber und Gesetzgebung im archaischen Griechenland*, (Historia Einzelschriften 131), Stuttgart.

Ibbetson, D.

2003: *How the Romans Did for Us: Ancient Roots of the Tort of Negligence*, *University of New South Wales Law Journal* 26. 2, 475-514.

2004: *Wrongs and Responsibility in the Pre-Roman Law*, *The Journal of Legal History* 25. 2, 99-127.

ICret: βλ. Guarducci, M. 1935-1950

IG: *Inscriptiones Graecae*

IMagnesia: βλ. Kern, O. 1900.

IPriene: βλ. Hiller von Gaertringen, F. 1906.

IvO: βλ. Dittenberger, W. – Purgold, K. 1896.

Kah, D.

2004: Militärische Ausbildung im hellenistischen Gymnasion, στο: D. Kah - P. Scholz (εκδ.), *Das hellenistische Gymnasion*, Berlin, 47–90.

Καράμπελας, Δ.

2008: *Πηγές Ιστορίας του Δικαίου, Νομοθεσία – Νομολογία – Θεωρία – Πράξη*, Αθήνα.

Kern, O.

1900: *Die Inschriften von Magnesia am Maeander*, Berlin 1900.

Klingenberg, E.

1976: *Platons Nómoi Γεωργικοί und das positive griechische Recht*, Berlin.

Koerner, R.

1993: *Inschriftliche Gesetzestexte der frühen griechischen Polis. Aus dem Nachlaß herausgegeben von K. Hallof*, (Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte 9), Köln-Weimar-Wien 1993.

Latte, K.

1968: Beiträge zum griechischen Strafrecht, II. Die Strafen, στο: K. Latte, *Kleine Schriften zur Religion, Recht, Literatur und Sprache der Griechen und Römer*, München, 268-293.

Lévy, E.

1997: Libres et non-libres dans le code de Gortyne, στο: *Esclavage, guerre, économie en Grèce ancienne*. Textes réunis par P. Brulé et J. Ouhlen, Hommages à Y. Garlan, Presses Universitaires de Rennes, 25-41.

Liddell, H. G. – Scott, R. – Jones, H. S. – McKenzie, R. N.

1969: *A Greek English Lexicon*, Oxford.

Link, S.

1994: *Das griechische Kreta. Untersuchungen zu seiner staatlichen und gesellschaftlichen Entwicklung von 6. bis zum 4. Jahrhundert v. Chr.*, Stuttgart.

Μαγκάκης, Γ. Α.

1984: *Ποινικό Δίκαιο. Διάγραμμα Γενικού Μέρους*, Αθήνα².

MacDowell D. M.

1976: Hybris in Athens, *G & R* 23, 14-31.

1986: *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, μτφρ. Γ. Μαδιουδάκη, Αθήνα 1986.

2000: Athenians Laws about Homosexuality, *Revue Internationale des droits de l' Antiquité* 3ème série 42, 13-27.

Maffi, A.

1999: La condizione della schiava nel Codice di Gortina, στο: *Femmes-Esclaves. Modèles d'interprétation anthropologique, économique, juridique*. Atti del XXI Colloquio Internazionale Girea. Lacco Ameno-Ischia, 27-29 ottobre 1994, a cura di F. Reduzzi Merola – A. Storch Marino, Napoli, 81-109.

2003: Studi Recenti di Codice di Gortina, *Dike* 6, 161-226.

Magnelli, A.

1999: Disposizioni legislative riguardanti il regimo della terra in tre inediti frammenti da Gortyna (Creta), *Dike* 2, 143-160.

Μανδαλάκη, Α. Ι.

2004: Κοινωνία και Οικονομία στην Κρήτη κατά την αρχαϊκή και την κλασική εποχή, Ηράκλειο.

Marangou-Lerat, A.

1995: *Le vin et les amphores de Crète de l' époque classique à l' époque imperial*, Paris.

Meiggs, R. – Lewis, D.

1988: *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B. C.*, Oxford (revised edition).

Milet I 3: βλ. Rehm 1914 A.

P. Halensis I: *Graeca Halensis. Dikaionomata: Auszüge aus alexandrinischen Gesetzen und Verordnungen in einem Papyrus des Philologischen Seminars der Universität Halle mit einem Anhang weiterer Papyri derselben Sammlung*, Berlin, 1913 (ανατύπωση Milano, 1972).

Παναγόπουλος, Α.

1981: Πλάτων και Κρήτη, Αθήνα.

Παντοπούλου, Π.

2008: Οι έννοιες του δόλου και της αμέλειας στο αττικό δίκαιο, στο: Μ. Σ. Γιούνη (επιμ.), *Δίκαιο και Ιστορία, Μελέτες Ιστορίας του Δικαίου I*, Αθήνα – Κομοτηνή, 143-151.

Parakonstantinou, Z.

2008: *Lawmaking and Adjudication in Archaic Greece*, London.

Perlman, P.

2004: Crete, στο: Μ. H. Hansen – Th. H. Nielsen (εκδ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford 2004, 1144-1195.

Περάκη, Ε. Ε. – Φιοράκης, Σ. Ι.

1973: *Η μεγάλη Δωδεκάδελτος Επιγραφή της Γόρτυνος*, Ηράκλειο.

Petropoulou, A.

1985: Beiträge zur Wirtschafts- und Gesellschaftsgeschichte Kretas in hellenistischer Zeit, Frankfurt.

Preisigke, F. – Bilabel, F. – Kiessling, E.,

1915-: *Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten*, Berlin.

Rehm, A.

1914: Die Inschriften, στο: G. Kawerau – A. Rehm, *Das Delphinion in Milet (Milet I 3)*, Berlin, 162-406.

Reinach, A. -J.

1911: Inscriptions d' Itanos, *REG* 24, 377-425.

Rhodes, P. J. – Lewis, D. M.

1997: *The Decrees of the Greek States*, Oxford.

Roth, M. T.

1995: Mesopotamian Legal Traditions and the Laws of Hammurabi, *Chicago-Kent Law Review* 71, 13-39.

Ruschenbusch, E.

2005: Untersuchungen zur Geschichte des athenischen Strafrechts, στο: E. Ruschenbusch, *Kleine Schriften zur griechischen Rechtsgeschichte*, Philippika – Marburger altertumskundliche Abhandlungen 10, Wiesbaden, 75-124.

Σακελλαρίου, Μ. Β.

1999: *Πόλις. Ένας τύπος αρχαίου ελληνικού κράτους*, Αθήνα.

SB: βλ. Preisigke, F. – Bilabel F. – Kiessling, E. 1915-

SEG: *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Leiden 1923-

Σκουντάκης, Ε.

2007: Αρχαία Έλτυνα: Το όνομα της πόλης μέσα από τις πηγές, στο: Αικ. Κ. Μυλοποταμιτάκη (επιμ.), *Έλτυνα Sconavi Κουνάβοι. Από τα αρχαϊκά στα νεότερα χρόνια*, Κουνάβοι 2007, 47-65.

Spatharas, D.

2006: Wounding, Rhetoric and the Law in Lysias IV, *Revue Internationale des droits de l' Antiquité* 53, 87-106.

Sokolowski, F.

1969: *Lois sacrées des cites grecques*, Paris.

Todd, S.

1993: *The Shape of Athenian Law*, Oxford.

Τρωιάνος, Σ. – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα, Ι.

2002: *Ιστορία Δικαίου*, Αθήνα³.

Tzifopoulos, J.

1998: "Hemerodromoi" and Cretan "Dromeis": Athletes or Military Personnel? The case of Cretan Philonides, *Nikephoros* 11, 137-170.

Van Effenterre, H.

1968: *La Crète et le monde grec de Platon à Polybe*, Paris².

1990: Criminal Law in Archaic Greece, *Symposion* 1990, 83-86.

1991: Loi archaïque sur l' excès de boisson, στο: Θ. Καλπαξής

(εκδ.), *Ελεύθερα, Τομέας II. 1. Επιγραφές από το Πυργί και το Νησί, Ρέθυμνο*, 17-21.

1993: Modernité du droit grec: un patrimoine, *Cahiers du Centre G. Glotz: Revue d'histoire ancienne* 4, 1-11.

Van Effenterre, H. – Van Effenterre, M.

1985: Nouvelles lois archaïques de Lyttos, *BCH* 109, 157-188.

2000: La codification Gortynienne, mythe où réalité, στο: E. Lévy (εκδ.), *La codification des Lois dans l'Antiquité. Actes du Colloque de Strasbourg 27-29 novembre 1997*, Paris, 175-284.

Van Effenterre, H. – Ruzé, F.

1994: *Nomima. Recueil d'inscriptions politiques et juridiques de l'archaïsme grec. I.* (Collection de l'École Française de Rome 188, I), Rome 1994.

1995: *Nomima. Recueil d'inscriptions politiques et juridiques de l'archaïsme grec. II.* (Collection de l'École Française de Rome 188, II), Rome 1995.

Whitley, J.

1997: Cretan Laws and Cretan Literacy, *AJA* 101, 653-661.

1998: Literacy and Lawmaking: the case of archaic Crete, στο: N. Fisher – H. van Wees (εκδ.), *Archaic Greece: New Approaches and New Evidence*, London, 311-331.

2009: Crete, στο: K. A. Raaflaub – H. van Wees (εκδ.), *A Companion to Archaic Greece*, Oxford Blackwell, 273-293.

Willetts, R. F.

1955: *Aristocratic Society in Ancient Crete*, London.

1965: *Ancient Crete: A Social History from Early Times Until the Roman Occupation*, London.

Ξανθουδίδης, Σ.

1920: Κρητικά Επιγραφαί, *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 75-81.

SUMMARY

AIKATERINI MANDALAKI: *The inscription ICret I x (Eltynia) 2: critical notes*

The object of the present study is the early fifth century epigraphic evidence from Cretan city of Eltynia. This inscription of legal character deals with personal injuries mainly to minors, listing injuries and providing the appropriate penalty for them. The claim compensation varies and depends on the gravity of the injury, the age of the perpetrator and the place or the circumstances under which the injury occurs.

The law of Eltynia has already been studied by archaeologists, historians, linguists and historians of the law. The present study attempts to carry out a critical review of the inscription's regulations, as well as their comparative examination in relationship to legislative provisions from other Cretan cities. In this context our interest is focused in the role that is held by the *polis* in the administration of justice, the suppression of crime and generally in the organization of the society and the achievement or rule of law by means of written legislature in this early period. At the same time the study is extending to terms that refer mainly to legal terminology as well as to the everyday social and political life of Eltynia and are of special interest to the research. The exact definition of the semantic content of these terms is not easy, given the conciseness that characterizes the early legislative provisions in archaic Crete. The attempt of another explanatory approach to the semantic content of the disputed terms will in our opinion contribute to the correct interpretation of the related legislative provisions, to their objective evaluation and to their assessment as an intermediary stage in the long course of the historic development of the ancient Greek Law.

Although some researchers consider the law of Eltynia as a kind of "penal code" it is actually not a systematic and aggregate record of the penal provisions of this small city in Crete. Following the tradition of the legal provisions of the time, the regulation of Eltynia, of which only fragments are preserved, represent ad hoc regulation of concrete problems of this given community in this given moment in time. The regulations concerning personal injuries and damages to

foreign property constitute a fundamental area of the archaic legal systems. However what is so impressive about the law of Eltynia is the legislator's consideration of the protection of the under-aged that is expressed through the penalization of bodily injury with victims (perpetrators in some cases) being minors. This positive impression is underlined by the fact that the inscription of Eltynia is possibly the only epigraphic evidence expressing such an interest at such an early stage.

Of great importance by itself is the recording and promulgation of the specific penal provisions that constituted a point of reference for all members of the given community. From this point of view the provisions of Eltynia are placed among the first legislative attempts of the cities in archaic Crete, of the ancient Greek world so to speak, to institute generally accepted rules that would secure rule of law, decency and the preservation of standing order.